

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI**

**Graditeljsko-klesarske radionice Andrijića i Petrovića krajem
XV. i početkom XVI. stoljeća na dubrovačkom području**

Diplomski rad

Beat Čolak

Mentor: dr. sc. Predrag Marković, izv. prof.

Zagreb, listopad 2014.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

GRADITELJSKO-KLESARSKÉ RADIONICE ANDRIJICA I PETROVIĆA KRAJEM XV. I POČETKOM XVI. STOLJEĆA NA DUBROVAČKOM PODRUČJU

Diplomski rad

Beat Čolak

Rad je pohranjen u: Knjižnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 70 stranica, 20 ilustracija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *graditeljsko-klesarske radionice; Andrijići; Petrovići; Dubrovnik; klasični motivi; renesansa.*

Mentor: dr. sc. Predrag Marković, izv. prof.

Ocjenjivači: dr. sc. Danko Šourek, viši asistent
Ivana Tomas, asistent

Datum prijave rada: 20. siječnja 2014. godine

Datum predaje rada: 13. listopada 2014. godine

Datum obrane rada: 28. listopada 2014.

Ocjena: odličan (5)

Sadržaj:

Temeljna dokumentacijska kartica	I
Sažetak	1
1. Uvod	2
2. Povijesni okvir	4
3. Osvrt na povijesno-umjetničku literaturu o radionicama	7
3.1. Andrijići	7
3.2. Petrovići	12
4. Ostvaraji radionica – izlazak iz okvira zanata	15
4.1. Djelatnost radionice obitelji Andrijića	16
4.1.1. Kapiteli s delfinima – „potpis“ radionice Andrijićevih	18
4.1.2. Divona i crkva sv. Spasa	21
4.2. Djelatnost radionice braće Petrovića	25
4.2.1. Južni portal franjevačke crkve	27
4.2.2. Reljefi manjih dimenzija i crkveni namještaj	28
4.2.3. Reljefne lunete	30
4.2.4. Reljef Snage i trodimenzionalne skulpture	31
5. Problemi atribucije	33
6. Zaključak	35
Summary	37
7. Prilozi	38
7.1. Kronologija	38
7.2. Katalog	43
8. Izvori ilustracija	61
9. Literatura	62

SAŽETAK

U radu se prikazuje djelatnost korčulanskih graditeljsko-klesarskih radionica Andrijića i Petrovića na dubrovačkom području s naglaskom na njihovim poduzimanjima u posljednjoj četvrtini XV. i prvoj četvrtini XVI. stoljeća. Razmatranje ostvaraja ovih radionica u tom periodu posebno je zanimljivo zbog uspostave novoga motivskog repertoara, određenog ranijim zasadama Petra Martinova iz Milana i toskanskih majstora renesansne umjetnosti. Osvrtom na povijesno-umjetničku literaturu o tim majstorima nastojalo se ocrtati smjerove i dosege u proučavanjima njihove djelatnosti, a ujedno i predstaviti probleme vezane uz glavnu temu rada. Oprimjeravanjem stilskih i motivskih pomaka u ovim radionicama na nizu djela nastalih u tom periodu učvršćuje se stav da su Andrijići i Petrovići predstavljali vrhunce klesarskih vještina među onodobnim lokalnim majstorima i da su prednjačili u usvajanju klasičnih motiva u renesansnom Dubrovniku.

Ključne riječi: *graditeljsko-klesarske radionice; Andrijići; Petrovići; Dubrovnik, klasični motivi; renesansa.*

1. Uvod

Premda uglavnom ne doseže vrhunce dalmatinske renesansne umjetnosti, djelatnost graditeljsko-klesarskih radionica primjerno zrcali struje i smjerove razvoja dubrovačke umjetnosti XV. i XVI. stoljeća. Od malih nogu usvajajući korisna znanja na rodnoj im Korčuli, djelatnici tih radionica uglavnom su ih iskazivali u znatno bogatijem gradu-državi Dubrovniku, a iz skupine raspoznatljivih stvaralaštvom su se izdvojile one Andrijića i Petrovića.

Dok se većina prostora današnje Hrvatske opirala ili stradavala pod koristoljubivim i često nasrtljivim tadanjim silama – prvenstveno Mlecima i Osmanlijama – Dubrovnik je umješno čuvao slobodu i samostalnost. Želeći iskazati vlastiti prosperitet, omogućio je nastanak brojnih i vrijednih djela koja su – usprkos često isticanim osobinama promišljenosti i štedljivosti – nadilazila zahtjeve svakodnevnoga života i ugađala čovjekovim vizualnim i estetskim osjetilima i potrebama. Tako su stanovnici grada za slobodu uistinu mogli reći da je „dar u kom sva blaga višnji nam Bog je dô“, a njezini plodovi opstali su do naših dana unatoč svim prirodnim i drugim nedaćama.

Većini stvaralačkih zadaća – uz iznimna upošljavanja inozemnih – udovoljavali su lokalni klesari te se s punim pravom može reći da su renesansna stoljeća „zlatno doba domaćih umjetnika i majstora“.¹ Cijeneći im rad i osvještavajući važnost njihove prisutnosti unutar zidina, i gradska se vlast trudila oko napretka i uzdržavanja klesarskoga zanata. Srasli s očekivanjima i tradicijom sredine kojoj je gotičko doba podarilo mnoga dobra, ti su uposlenici dostojno ispunjavali naručiteljske želje, a bili su sposobni odgovoriti i na pobude modernijeg predznaka. Tako poticaji Petra Martinova iz Milana (Pietro di Martino da Milano) i toskanskih majstora koji sredinom *quattrocenta* borave u jedinom slobodnom dalmatinskom gradu – unatoč stanovitoj zadržci – nisu ostali besplodni, nego su se u različitim vidovima odražavali i duboko u sljedećem stoljeću „zlatnog doba Dubrovnika“. Zasluge za to pripadaju upravo lokalnim radionicama koje su ponekad do posljednjega radinog naraštaja pronosile motive koji bijahu svojstveni njihovim rodonačelnicima ili prvim talentiranijim izdancima.

Svrha ovog rada je prikazati djelatnost dviju istaknutih korčulanskih radionica – Andrijića i Petrovića – u relativno kratkom vremenskom odsječku koji ne obuhvaća njihovu cjelokupnu ostavštinu. Polazeći od osmog desetljeća XV. stoljeća i prateći zapise o njihovoj

---

¹ Ljubo Karaman, *Umjetnost u Dalmaciji: XV. i XVI. vijek*, Zagreb: Matica hrvatska, 1933., str. 7.

djelatnosti na dubrovačkom području tijekom sljedećih pedesetak godina, na neki se način u priču o njihovom radu ulazi *in medias res*. Period je to u kojem su se mikro-zajednice tih radnika već ustalile, a Dubrovačka Republika na krilima gospodarskog rasta osiguranoga širokom i profitabilnom trgovinom nudila im mnoga polja graditeljsko-klesarske radinosti na kojima su se mogli dokazati. Usto su se u tom dobu intenzivnije počele koristiti renesansne posuđenice inozemnih majstora, svježim dahom oplemenjujući sredinu još uvijek nezasićenu kvalitetama prethodnog razdoblja.

Dvije odabrane radionice nisu tada jedine djelatne, ali kvalitetom i kvantitetom rada nadrastaju druge istodobne. Osobito je radionica Andrijića u tom pogledu bila uspješna jer je često nudila naprednija rješenja koja je drugim radionicama preostajalo tek preuzimati i dalje pronositi, što često nije bilo ni lako ni uspješno obavljano. Problem disperzije istovjetnih i obilnije primjene klasičnih motiva u tom periodu dodatno komplicira atribuciju i zaokruživanje opusa ne samo pojedinih majstora, nego i samih radionica pa će i o tome biti riječi.

Pristup temi usputno bi trebao osvijetliti i neke druge vidove stvaralaštva tog doba. Neki od bitnijih su tradicija sredine, važnost naručitelja i njihov odnos prema majstorima koji izvode radove, kao i onodobno poimanje graditeljsko-klesarske djelatnosti jer se najčešće nije razlikovalo umješnost od umjetnosti, barem ne u smislu u kojem danas o njoj raspravljamo. Upravo ta perspektiva daje dodatnu draž proučavanju radioničke djelatnosti jer radionice i njihovi članovi u tom dobu bijahu na razmeđu individualnosti i zajedništva, stvaranja i proizvodnje, estetike i funkcije te im ostvaraji često i danas leže na nedefiniranoj razdvojnici umjetnosti i zanata.

2. Povijesni okvir

Period u kojem radionička djelatnost bijaše na vrhuncu izrazito je dinamičan i složen, kako prostorno-vremenskim, tako i društveno-političkim okolnostima. Duhovne promjene i struja humanizma u 15. st. sve se jače osjećahu i u našim krajevima. Neposredna blizina Apeninskog poluotoka, posebice Padove i Venecije kao centara ranog humanizma u Italiji, omogućila je stvaranje plodnog tla iz kojeg je u nekim dalmatinskim gradovima izraslo nekoliko značajnih ostvaraja ranorenesansne umjetnosti. Premda u odnosu prema ishodištima renesansne umjetnosti na ovim prostorima „nije bilo cjelovite usklađenosti niti ravnomjernosti osuvremenjivanja prema strogo zadanim nekim putanjama“², prodiranje humanističkoga svjetonazora za onodobno stvaralaštvo bijaše vrlo bitno. Naime, humanizam je podrazumijevao stanoviti interes za antički svijet, koji neke od svojih odraza nalazi u uspostavi renesansnih oblikovnih kanona i motivskog repertoara.

Međutim, usvajanje renesansnih načela na hrvatskim se prostorima odvijalo u „anti-renesansnim“ uvjetima, određenim ratno-obrambenim ozračjem i postupnim potpadanjem hrvatskog teritorija pod Mletačku Republiku i Osmanlijsko Carstvo. Prvonavedena je od Ladislava Anžuvince 1409. g. kupila prava na Dalmaciju te se odmah započelo sa zaposjedanjem obalnih i priobalnih prostora. Nakon Zadra, Mlecima se milom ili silom predaju i ostali gradovi te *Serenissima* u sljedećih desetak godina uspijeva obnoviti svoju vlast na istočnome Jadranu, s izuzetkom Dubrovnika.³ Posljedice su se osjetile i u umjetnosti jer su i mletački gradovi na istočnoj obali Jadrana, prema uzoru na maticu, relativno sporo prihvaćali i asimilirali duh nove umjetnosti te je Dubrovnik u tom pogledu predvodio.

Sjeverna Hrvatska, tj. uža Hrvatska s Primorjem i Krkom te Slavonija, unatoč nominalnoj samostalnosti također je priznavala vlast stranih, ugarskih vladara. Čak i Dubrovnik, koji se trudio oko što veće samostalnosti, zakonski priznaje njihovu vlast sve do sloma Ugarskog Kraljevstva na Mohaču 1526. godine. Tada se politički potpuno osamostalio, ali za takav status i brojne pogodnosti plaćao je i visok godišnji danak osmanlijskim vladarima.⁴

Budući da Osmanlije već deset godina nakon što su 1453. g. pokorile Carigrad osvajaju i Bosnu, hrvatsko stanovništvo živi u stalnom strahu od brzorastuće sile. Hrvatska je

---

² Igor Fisković, *Renesansno kiparstvo*, u: *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, Igor Fisković (ur.), Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1997., str. 155.-219. (155.)

³ Neven Budak, *Povijesni okvir*, u: *Hrvatska renesansa – katalog izložbe*, Miljenko Jurković i Alain Erlande-Brandenburg (ur.), Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2004., str. 23.-45. (23.)

⁴ Milan Pelc, *Renesansa*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2007., str. 9.

kroz drugu polovicu 15. i kroz 16. st. kontinuirano trpjela gubitak dijelova teritorija, polagano postajući „ostatak ostataka“, a hrvatsko je življe neprekidno stradalo od pljački i paleža silnika osmanlijske vojske. Stalna prijetnja istočne sile i ugroženost stanovništva pažnju je usmjerila na голу egzistenciju, zbog čega su kultura i umjetnost tog doba – osobito na nekim prostorima – mnogo trpjele. Dok se u sjevernoj Hrvatskoj većina stvaralačkih impulsa trošila u domišljanju učinkovitih fortifikacijskih gradnji, u jadranskoj Hrvatskoj ipak je razdoblje od sredine XV. do sredine XVI. stoljeća – unatoč političkoj podčinjenosti i gotovo kolonijalnoj ovisnosti o Mlecima – razdoblje napretka i prosperiteta.⁵

Prema količini naručenih i izvedenih radova razaznatljive su dvije faze koje korespondiraju jačanju osmanlijske invazije. Prva je bogatija i traje od oko 1450. do oko 1520. i druga, skromnija, od oko 1520. do nakon 1600. godine.⁶ Jedino se u Dubrovniku, zahvaljujući vještoj diplomaciji i obilnoj trgovini sa zaleđem i prekomorskim zemljama, nije osjećala stagnacija umjetničke proizvodnje iz tih razloga. Ekonomski prosperitet osvjedočavao se na svim poljima, a u XV. stoljeću omogućio je i pretvorbu „drvenog sredovječnog Dubrovnika u novi kameni grad“. ⁷ Međutim, iako bi se u tako bogatoj sredini s punim pravom mogla očekivati djela vrhunskih dometa, na njih se uglavnom ne nailazi. Što zbog prirode onodobnoga umjetničkoga stvaralaštva, a što zbog povijesnih udesa kamenog grada, Dubrovnik – gledano u širim europskim okvirima – ne posjeduje djela antologijske vrijednosti, nego u prvom redu iskaze „discipline skupnog života i stvaranja u zajednici strogog oligarhijskog ustroja“. ⁸

Ipak, u odnosu na druge dalmatinske gradove, Dubrovnik umnogome nadilazi njihove mogućnosti. Dok se u ostalim priobalnim krajevima iz osrednjosti izdižu uglavnom djela sakralne prirode te se tek rijetko nailazi na imućnije naručitelje iz svjetovnih redova, dubrovačka je vlastela blagorodne prilike potvrđivala i brojnim narudžbama gradskih palača i prigradskih ljetnikovaca pa je u pogledu naručiteljske moći prednjačila.⁹ Premda za njom ne zaostaje ni sakralna, svjetovna arhitektura javne i privatne namjene pospješuje graditeljski zamah, omogućujući tako razvoj i opstojnost radioničke djelatnosti.

---

⁵ Predrag Marković, *Arhitektura renesanse u Hrvatskoj*, u: *Hrvatska renesansa...*, nav. dj., str. 71.-109. (71.)

⁶ Milan Pelc, *Nav. dj.*, str. 11.

⁷ Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb: Matica hrvatska, 1947., str. 16.

⁸ Igor Fisković, *Dubrovačka skulptura u sklopu hrvatske baštine*, u: *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost I*, Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 1992., str. 99.-122. (116.)

⁹ Milan Pelc, *Renesansa*, u: *Hrvatska umjetnost: povijest i spomenici*, Milan Pelc (gl. ur.), Zagreb: IPU i Školska knjiga, 2010., str. 197.-247. (199.)

Kiparstvo, iako podređeno i usko vezano za arhitekturu, u pogledu razvoja stila bijaše od većega značaja za dubrovačku sredinu. Naime, kako renesansni stil u Dubrovniku uglavnom nije utjecao na arhitektonsku strukturu, nego se zadržao ponajprije na razini arhitektonske dekoracije¹⁰, tako pretežne izvedbe članova radionica upošljavanih pri urešavanju gradske jezgre bijahu ključne u pogledu stilskih inovacija. Figuralna skulptura većih dimenzija znatno je rjeđe bila uklapana u arhitektonske strukture, i tada uglavnom služeći izvanumjetničkim, vrlo često političkim čimbenicima.¹¹ Tako je majstorima preostala specijalizacija u arhitektonskoj dekoraciji jer im ona bijaše jedan od rijetkih, iako tijesnih putova prema objavi kiparskih vještina.

Ipak, ni na tom polju raspon i opseg radova nije podrazumijevao širu i jednoznačnu primjenu novijih oblikovnih rješenja. Renesansne izvedenice najčešće su se u sitnijim segmentima kalemile na gotičke datosti koje su se čuvale i u XVI. st. jer posjedovahu simbolički naboj „svrhom spomena na prvo doba komunalne samostalnosti i uzdizanja urbanog patricijata“.¹² Stoga se o renesansi u našim krajevima najčešće treba govoriti imajući na umu uvjetnost primjene i fleksibilnost tog pojma, a naročito se preporodna umjetnost – usprkos boravku provjerenih toskanskih majstora – u Dubrovniku „kalila više tematskim negoli morfološkim izricanjima“.¹³

U takvim okolnostima i okvirima djeluju i radionice Andrijića i Petrovića. Premda im se u ostavštini kroz povijest najlakše uočavaju „zanimljive odlike lokalnog i provincijskog karaktera“¹⁴, u novije su vrijeme njihova djela revalorizirana te se uznastojalo i unutar radionica razlučiti inovatore od epigona i talentirane od marljivih.

---

¹⁰ Nada Grujić, *Gotičko-renesansna arhitektura Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 235.-254. (238.)

¹¹ Usp. Igor Fisković, *Kiparstvo*, u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće: urbanizam, arhitektura, skulptura, slikarstvo, iluminirani rukopisi, zlatarstvo*, Zagreb: Muzej MTM, 1987., str. 125.-136. (125.-128.)

¹² Igor Fisković, *Likovna kultura kamenoga Grada u doba Marinovo doba*, u: *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost* 3, Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 2011., str. 13.-29. (17.)

¹³ Igor Fisković, *Dubrovnik u mijenama stila 15. stoljeća na Jadranu*, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika*, Igor Fisković (ur.), Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1991., str. 23.-30. (29.)

¹⁴ Ljubo Karaman, *Nav. dj.*, str. 142.

3. Osvrt na povijesno-umjetničku literaturu o radionicama

3.1. Andrijići

Iako je Josip Gelčić 1890. g. u djelu *I conti di Tuhelj - Contributo alla Storia della Marina Dalmata ne' suoi rapporti colla Spagna* prvi otkrio klesare Nikolu i Josipa Andrijića, zasluge za izvlačenje majstora ove radionice iz mraka i tišine arhiva pripadaju Cvitu Fiskoviću.

Pošto je Gelčićev doprinos pao u zaborav, Cvito Fisković je u monografiji o Korčulanskoj katedrali iz 1939. g. prvi put predstavio Marka, najsposobnijeg izdanka radionice Andrijićevih. U studiji navodi niz njegovih zaduženja, a osobito cijeni završetak zvonika i ciborij nad glavnim oltarom pa donosi i ugovore o njihovoj gradnji.¹⁵ Ujedno mu je pripisao početak zvonika hvarske franjevačke crkve iznoseći dokument iz kolovoza 1507. g. u kojem se spominje Marko¹⁶, time dopunivši priloge Vladislava Brusića.¹⁷

Isti autor podrobnije je ukazao na važnost domaćih majstora za razvoj renesanse studijama iz 1947. godine. U prvoj je ukratko predstavio Andrijiće i njihove radove, iznoseći i dio dokumentacije¹⁸, a spoznaje o obitelji koja procvat doživljava u tzv. prijelaznom gotičko-renesansnom stilu proširio je u svojevrsnoj monografiji o majstorima poniklim u dalmatinskim krajevima, u kojoj je posložio i osnovno rodoslovlje majstora Andrijića.¹⁹ Osobito su iscrpno navedeni dokumenti o udjelu članova radionice u podizanju zgrade gradske carinarnice²⁰, a širi prikaz i arhivski zapisi porodične djelatnosti priloženi su uz dokumentaciju i opis gradnje crkve sv. Spasa²¹, za koju kaže da se radi o „najljepšem djelu koje je proizašlo iz njihova dugog i napornog rada kroz tri pokoljenja“.²²

Budući da se Cvito Fisković u tumačenju Markova udjela na Korčulanskoj katedrali držao arhivski zasvjedočenih mjesta (završetka zvonika i ciborija), Karaman je u pregledu dalmatinske umjetnosti 1952. g. zapisao da je Marko katedralu „doveo pod krov“, pripisavši

---

¹⁵ Cvito Fisković, *Korčulanska katedrala*, Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare, 1939., str. 88.-90.

¹⁶ *Isto*, str. 44.; 90.

¹⁷ Brusić je donio dokument o dovršetku gradnje hvarškoga zvonika, datiran 23. srpnja 1507. g., u kojem se spominju majstori Blaž Andrijić te Franjo i Nikola Španić. Vladislav Brusić, *Zvonik franjevačke crkve sv. Marije od Milosti u Hvaru*, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. L., Split: 1932., str. 390.-393. (392.)

¹⁸ Cvito Fisković, *Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV-XVI stoljeća u Dubrovniku*, Split: Izdanje konzervatorskog zavoda u Splitu 3, 1947., str. 8.-11.

¹⁹ Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari...*, nav. dj., str. 45.

²⁰ *Isto*, str. 133.-141.

²¹ *Isto*, str. 141.-165.

²² *Isto*, str. 158.

mu završnu fazu gradnje, tj. krov i vijenac pročelja.²³ Cvito Fisković sljedeće je godine ukazao na izvedbene i motivske sličnosti nekih spomenika u Kotoru i Pagu s radovima najuspješnije korčulanske radionice²⁴, a nove arhivske podatke o učešću pojedinih članova radionice u javnim gradskim poduzimanjima 1955. g. donosi Lukša Beritić.²⁵

Frano Kesterčanek obznanio je 1956. g. podatke o suradnji Josipa i sina mu Ivana Andrijića na palači Tome Stjepovića-Skočibuhe²⁶, a godinu potom Vinko Foretić objavljuje ugovore Marka Andrijića vezane uz narudžbe Vettora Salvadega i Valenta de Valentisa, postavljajući i pitanje o njegovoj graditeljskoj ili barem sugraditeljskoj ulozi na mantovanskoj palači potonjeg naručitelja.²⁷

Duško Kečkemet u enciklopedijskim je natuknicama 1959. g. sistematizirao dotad poznate podatke o Andrijićima, a posebice je obradio Markov i Petrov opus. Priznaje konzervativne crte njihova rada, ali ističe da je upravo ta crta dala „osoben, tradicionalan i jedinstven ton čitavoj dubrovačkoj arhitekturi i njenim klesarskim ukrasima“.²⁸

Vinko Foretić sljedeće je godine proširio ranije spoznaje o rodoslovlju Andrijića otkrivajući podatke o Marku Milićeviću (ocu Andrije Markovića) i njegovoj braći Ratku i Ivanu.²⁹ Davor Domančić istodobno Petru Andrijiću prema stilu ukrasa pripisuje dvije kapele sa sjeverne strane pridodane hvarskoj franjevačkoj crkvi³⁰, a lokrumsku djelatnost Nikole Andrijića osvijetlio je opet Cvito Fisković, donijevši 1963. g. dokumente o njegovu suradništvu s Antunom Kunčićem pri izvedbi nekih radova za benediktinski samostan na tom otočiću.³¹

Petnaestak godina poslije, Pavuša Vežić pretpostavlja Marka Andrijića kao autora dvaju kapitela s motivom delfina na kući Nassis u Zadru, a i cjelokupna plastika kuće

---

²³ Ljubo Karaman, *Pregled umjetnosti u Dalmaciji (od doseljenja Hrvata do pada Mletaka)*, Zagreb: Matica hrvatska, 1952., str. 53.

²⁴ Cvito Fisković, *O umjetničkim spomenicima grada Kotora*, u: *Spomenik SAN*, knj. CIII, Beograd: 1953., str. 71.-101. (78.-79.; 95.) Isti, *Bilješke o paškim spomenicima*, u: *Ljetopis JAZU* 57, Zagreb: 1953., str. 51.-66. (61.)

²⁵ Lukša Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, Zagreb: JAZU, 1955., str. 110.-128.

²⁶ Frano Kesterčanek, *Nekoliko podataka o renesansnoj palači Skočibuha-Bizzaro u Dubrovniku*, u: *Anali Histroijskog instituta u Dubrovniku*, god. IV.-V., Dubrovnik: 1956., str. 235.-243.

²⁷ Vinko Foretić, *Dva ugovora klesara Marka Andrijića iz Korčule*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti i arheologiju* 2, Zagreb: 1957., str. 165.-170. (169.)

²⁸ D. Kt. [Duško Kečkemet], *Andrijić, Marko; Andrijić, Petar; Andrijići*, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1*, Andre Mohorović (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1959., str. 85.-86. (86.)

²⁹ Vinko Foretić, *Podrijetlo porodice korčulanskih kamenara Andrijića*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti i arheologiju* 3, Zagreb: 1960., str. 33.-35.

³⁰ Davor Domančić, *Reljef Nikole Firentinca u Hvaru*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 12, Split: 1960., str. 172.-179. (177.)

³¹ Cvito Fisković, *Lokrumski spomenici*, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, god. XI., br. 1.-2., Zagreb: 1963., str. 47.-65. (58.-59.). Jamac ugovora bio je Petar Petrović, što – uz ranije spomene suradnje majstora iz ovih radionica – može ukazivati na bliskije dodire ovih dviju radionica.

vrсноćom ga podsjeća na klesarije obitelji Andrijića.³² Ana Deanović povezala je 1982. g. podatak o završetku kruništa dubrovačke kule Minčete s podacima o suradništvu Marka Andrijića i Paskoja Milićevića i tako otvorila mogućnost Markova udjela u pregradnji Minčete, ujedno sugerirajući da je majstor otud preuzeo motiv konzolnog kruništa koji se kasnije javlja i na nekim korčulanskim kulama.³³

Novu sistematizaciju podataka obogaćenu svježijim spoznajama izradio je Igor Fisković 1983. godine. Ističe da su Andrijići „postavili temelje tzv. dubrovačko-korčulanske kamenarske škole“, zapaža njihovu važnost u razvoju dekorativne plastike te zaključuje da se ukupnom baštinom „izdvajaju iz prosječnih tijekova starog klesarstva u Hrvatskoj“³⁴, što naznačuje iskorake prema uzdizanju radionice u lokalnom kontekstu.

Emil Hilje nastojao je na osnovu stilske analize i dotad nepoznatog dokumenta 1989. g. preciznije odrediti Markovu djelatnost na izgradnji zborne crkve sv. Marije u Pagu. Osnauje pretpostavke Cvita Fiskovića o Markovu autorstvu kapitela s delfinima i sirenama te mu pripisuje i dva druga polukapitela, a pretpostavio je da bi njegovi mogli biti i svi drugi kapiteli. Slijedom oblikovnih analogija pripisuje mu i reljef Navještenja te likove sv. Jurja, sv. Mihovila, golubice sv. Duha te rozetu, uz mogućnost da su njegovi i reljef Krista te uništeni lav sv. Marka s pročelja crkve.³⁵

Igor Fisković izradio je 1995. g. još jedan sistematičan prikaz opusa nadarene porodice. U natuknici nema novina, tek vrijedi spomenuti da se preciznije govori o ulozi Marka Andrijića na radnjama u Korčuli i da se ne spominju paške atribucije Emila Hilje, što bi moglo signalizirati stanovita krzmanja u tom pogledu.³⁶ Nada Grujić dvije godine potom ukazala je da bi arhitektonska dekoracija kuće Braichi-Isusović na Prijekom mogla biti plod sposobnih Andrijića³⁷ te je naglasila vodeću ulogu klesara u implementaciji stilskih noviteta.

---

³² Alenka Sabljak i Pavuša Vežić, *Obnova kuće Nassis u Zadru*, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 4-5*, Zagreb: 1978.-1979., str. 155.-183. (166.)

³³ Ana Deanović, *Juraj Matejev Dalmatinac graditelj utvrda*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti - Juraj Matejev Dalmatinac 3-6*, Zagreb: 1979.-1982., str. 101.-107. (102)

³⁴ I. Fis [Igor Fisković], *Andrijić; Andrijić, Blaž (Vlahuša); Andrijić, Ivan; Andrijić, Jerko (Jerolim); Andrijić, Josip; Andrijić, Marko; Andrijić, Nikola; Andrijić, Petar*, u: *Hrvatski biografski leksikon 1*, Nikica Kolumbić (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1983., str. 145.-150. (146.)

³⁵ Emil Hilje, *Marko Andrijić u Pagu*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 28*, Split: 1989., str. 109.-118. (116.) Atribucije Emila Hilje prihvaćene su u tekstu izdanom 1997. g., ali zaprimljenom 1991. g. i zbog Domovinskog rata kasnije objavljenom. Tu se navodi da je Marko završio pročelje paške zborne crkve s „krupnim reljefima nepokretnih i neizražajnih svetaca“. Igor Fisković, *Renesansno kiparstvo*, nav. dj., str. 202.

³⁶ I. Fis. [Igor Fisković], *Andrijići*, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 1*, Žarko Domljan (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1995., str. 8.-9.

³⁷ Nada Grujić, *Antikizirajući kapiteli oko godine 1520. u Dubrovniku*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 21*, Zagreb: 1997., str. 6.-21. (19.; bilj. 34.)

Ističe da arhitektonska tipologija otkriva tek neznatne pomake, dok se na kapitelima najranije iskazuje želja da se arhitektura oblikuje *all'antica*.³⁸

Godina 1998. donijela je više radova koji su na različite načine osvjetljavali djelatnost Marka Andrijića. Korčulanski opus proširio mu je Goran Nikšić ocrtavajući njegovu bitnost za razvoj dalmatinske umjetnosti i pripisavši mu sakristiju katedrale, most između južnog broda i biskupskog dvora te grobnicu biskupa Malumbre.³⁹ Samo Štefanac istraživao je problem izvora kapitela s delfinima, a u radu se tek usputno dotakao tada aktualnih atribucija radionici Andrijića.⁴⁰ Usredotočujući se na tipologiju kapitela kojeg smatra bitnim elementom pri prepoznavanju andrijićevske baštine i odlučujućim „za određivanje stilskog karaktera našeg umjetnika“⁴¹, ne problematizira atribucije prema kojima se ruka Andrijića može prepoznati na kući Nassis u Zadru i portalu kolegijalne crkve sv. Marije na Cresu.⁴² Istom prigodom, Emil Hilje ponovio je svoje ranije pretpostavke o radu M. Andrijića u Zadru i Pagu⁴³, a osobitostima, preinakama i ishodištima korčulanskog ciborija pozabavio se Joško Belamarić, koji je utvrdio da je Markov ciborij u izvornom obliku imao četiri kata i kupolicu s akroterijem, čime „postaje i stilski sličniji arhitekturi korčulanske katedrale“.⁴⁴

Nada Grujić sljedeće je godine, pišući o inventaru stambene arhitekture, donijela dva nova podatka o narudžbama koje Petar Andrijić preuzima 1532. i 1535. g., općenito uzdižući njegovu vrijednost i pretpostavljajući da je „i na umivaonicima primijenio novi oblikovni repertoar i novu arhitektonsku kompoziciju“.⁴⁵ Problematizirajući ulogu i poslove Andrijića u Dubrovniku, Goran Nikšić u radu objavljenom 2008. g. analizirao je i rodbinske odnose korčulanskih radionica nastojeći razotkriti logiku njihova nastupa na tržištu.⁴⁶ Smatra da je Marko motiv delfina vjerojatno zapazio u Italiji dok je ispunjavao Valentisovu narudžbu prema kojoj se obvezao ugraditi isklesane elemente u njegovu palaču, a niz drugih „manje

---

³⁸ Isto, str. 17.)

³⁹ Goran Nikšić, *Marko Andrijić u Korčuli i Hvaru*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37, Split: 1997.-1998., str. 191.-228. (216.)

⁴⁰ Samo Štefanac, *Marginalije uz Andrijićevu radionicu: problem izvora kapitela s delfinima*, u: *Godišnjak grada Korčule* 3, Korčula: Gradski muzej Korčula, 1998., str. 191.-199.

⁴¹ Isto, str. 191.

⁴² Nav. mj. Andrijićevski udio u izradi kapitela creskog portala u budućnosti je zanimajan jer su iznađeni mletački uzori. V. Jasenka Gudelj, *Zborna crkva sv. Marije Snježne u Cresu*, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića“ održanih 2003. i 2004. godine*, Predrag Marković i Jasenka Gudelj (ur.), Zagreb: 2008., str. 149.-166. (160.-161.)

⁴³ Emil Hilje, *Djelatnost korčulanskih majstora u zadarskoj regiji*, u: *Godišnjak grada Korčule* 3, Korčula: Gradski muzej Korčula, 1998., str. 115.-120. (116.-117.)

⁴⁴ Joško Belamarić, *Ciborij Marka Andrijića – prijedlog izvornog oblika*, u: *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split: Književni krug, 2001., str. 365.-374. (367.) Citirani rad dopunjena je verzija rada objavljenog u *Godišnjaku grada Korčule* 3.

⁴⁵ Nada Grujić, *Zidni umivaonici XV. i XVI. st. u stambenoj arhitekturi dubrovačkog područja*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23, Zagreb: 1999., str. 63.-82. (76.)

⁴⁶ Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, u: *Renesansa i renesanse...*, nav. dj., str. 137.-148.

značajnih“ pretpostavki zasjenila je ona o sudioništvu Petra Andrijića pri izradi, odnosno preradi portala franjevačke crkve u Dubrovniku.⁴⁷

Najsvježije pretpostavke o Andrijićima pripadaju Nadi Grujić i Goranu Nikšiću. Prva je 2009. g. upozorila na možebitnu Markovu ulogu pri izradi kuće Braichi-Isusović u Dubrovniku⁴⁸, usto sasvim hipotetski spominjući i mogućnost da je Petar izveo kapelu Gundulićeva ljetnikovca.⁴⁹ Goran Nikšić u disertaciji 2012. g. rasvjetljuje prije svega opus Marka Andrijića sistematizirajući dotad poznate podatke i sagledavajući majstorovu ulogu u kontekstu razdoblja kojemu pripada.⁵⁰ Na tom su mjestu Andrijićevoj radionici odlučnije pripisana četiri kapitela iz lapidarija i monumentalni kasnogotički portal palače Bisanti-Beskuća u Kotoru.⁵¹ Odbacuje se Markovo autorstvo reljefnih likova na pročelju paške crkve sv. Marije, dok se dva kapitela s delfinima u unutrašnjosti dovode u vezu s radionicom.⁵²

Pregled povijesno-umjetničke literature o Andrijićima valja zaključiti studijom Nade Grujić.⁵³ Iako ne donosi bitnih novosti, rad je bitan jer sistematizira i interpretira poslove obitelji u dubrovačkoj stambenoj arhitekturi renesansnog vremena. Osim što učvršćuje ranije slutnje o ulozi Marka Andrijića pri izradi arhitektonske dekoracije kuće Braichi-Isusović⁵⁴, autorica na osnovu dokumentiranih poduzimanja majstora Petra pretpostavlja udio Andrijića i na umivaoniku ljetnikovca Miha Bunića.⁵⁵

Osvrtom na literaturu pokušalo se dati jasniji uvid u istraživačka polazišta i dosadašnje dosege. Povijesna priča nekako se preklapila s povijesnom djelatnošću radionice pa se u studijama krenulo iz njezine kolijevke da bi se zatim interes prebacivao na kopneni grad u kojem Andrijići ostaviše vrijedna djela iz cvatne faze radinosti. Sasvim razumljivo, sva pitanja vezana uz rad te vrijedne obitelji nisu dobila odgovor, a neke od dvojbi bit će predstavljene dalje u tekstu.

---

⁴⁷ Isto, str. 146.

⁴⁸ Nada Grujić, *Gotičko-renesansna arhitektura...*, nav. dj., str. 251., bilj. 24.

⁴⁹ Isto, str. 248.

⁵⁰ Goran Nikšić, *Marko Andrijić i njegov doprinos dalmatinskom renesansnom graditeljstvu: doktorski rad*, Zagreb: 2012.

⁵¹ Isto, str. 65.

⁵² Isto, str. 144.-145.

⁵³ Nada Grujić, *Kuća u gradu: studije o dubrovačkoj stambenoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća*, Dubrovnik: Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik, 2013.

⁵⁴ Isto, str. 174.

⁵⁵ Isto, str. 304.; 306., bilj. 106.

3.2. Petrovići

O braći Leonardu i Petru Petroviću pisalo se znatno manje nego o radionici Andrijićevih. Duga šutnja može se objasniti manjom količinom izvedenih djela, ali i teškoćama u identifikaciji onih arhivski zasvjedočenih, a možda sačuvanih. Pored toga, manjak interesa mogao je biti uzrokovan i tek iznimnim dosezanjima gornjih granica onodobne umjetnosti i stanovitom prosječnošću njihova umijeća, koja nije našla nadomjestak u opsežnoj djelatnosti.

U povijesno-umjetničku literaturu braća Petrović ušla su dvjema spomenutim studijama Cvita Fiskovića 1947. godine. U prvoj je spomenut njihov južni portal franjevačke crkve u Dubrovniku te je iznesen i ugovor kojim se majstori obvezuju podići ga⁵⁶, a u onoj bogatijoj u posebnom je poglavlju iznesen niz podataka koji će postati temeljem budućih istraživanja.⁵⁷ Godine 1950. isti autor proširio je Leonardov opus otkrićem njegova suradništva s Radivojem Bogosalićem pri podizanju završnog dijela dubrovačke Vijećnice⁵⁸ prema ugovoru od 12. travnja 1491. godine.⁵⁹

Tri godine potom, Cvito Fisković donio je u ranijim spisima spominjani ugovor Petra Petrovića za gradnju Sorkočevićeva ljetnikovca u Lapadu.⁶⁰ Lukša Beritić nadovezao se 1955. g. iznoseći dva podatka o javnim radovima braće⁶¹, a novi važan dokument ponovno je objavio Cvito Fisković 1959. godine. Pokušavajući zaključiti raspravu koju je s Ljubom Karamanom vodio o Divoni, prilaže ugovor kojim su se Petar Petrović i Vlahuša Radivojević 1. ožujka 1516. g. obvezali raditi na dubrovačkoj carinarnici.⁶² Osim toga, ukratko je portretirao dvojicu suradnika, donijevši i poneku novost o Petrovim klesarskim radovima.⁶³

Dvije godine potom, Dubravka Beritić objavila je dokument od 21. kolovoza 1497. g. kojim se Leonarda potvrđuje kao autora dvaju portala: ulaznog portala nekadašnjega samostana sv. Apostola te onoga za ulaz u dvorište samostana.⁶⁴ Pomnom analizom stvara

---

⁵⁶ Cvito Fisković, *Dokumenti o radu...*, nav. dj., str. 6.-7. i str. 18.-19.

⁵⁷ Isti, *Naši graditelji...*, nav. dj., str. 128.-133.

⁵⁸ Isti, *Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima*, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. LII., Split: 1950., str. 188.-218. (199.-200.)

⁵⁹ *Isto*, str. 215.-216.

⁶⁰ Cvito Fisković, *Sorkočevićev ljetnikovac u Lapadu*, u: *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU 1-2*, Split: 1953., str. 3.-10. (8)

⁶¹ Lukša Beritić, *Nav. dj.*, str. 113. i str. 115.

⁶² Cvito Fisković, *Pri kraju razgovora o dubrovačkoj Divoni*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 1*, Split: 1959., str. 106.-117. (107., bilj. 6.)

⁶³ *Isto*, str. 113.-117.

⁶⁴ Dubravka Beritić, *Reljef Leonarda Petrovića u Dubrovniku*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13*, Split: 1961., str. 216.-226. (217.; 225.)

temelje i za susljedna razlikovanja sposobnosti braće jer i ona Leonarda smatra vještijim majstorom, a Petra jednim od mogućih izrađivača unutarnje lunete s trinaest likova.⁶⁵

Nevenka Bezić u enciklopedijskim je natuknicama 1964. g. sistematizirala opus Petrovićevih⁶⁶, a dvije godine potom Cvito Fisković je – ponovno pišući o Sorkočeviću ljetnikovcu na Lapadu – spomenuo i nekoliko dotad nepoznatih radova Petra Petrovića.⁶⁷

Sljedećih dvadesetak godina nije bilo novosti pa je tek 1985. g. isti autor u članku o franjevačkom samostanu pretpostavio da je Leonard – kao „izraziti kipar i graditelj gotičko renesansnog sloga“ – mogao sudjelovati u gradnji Đurđevićeve kapele u kapitolu samostana.⁶⁸

Istodobno je Igor Fisković sagledao stilski i simbolički aspekt franjevačkog portala, opisujući ga kao „posljednje znatnije ostvarenje gotičkog kiparstva na čitavoj južnoslavenskoj obali“.⁶⁹ Nadovezujući se na studiju Cvita Fiskovića iz 1950. g., Stanko Kokole iscrpno je opisao lik Snage koji je nekad stajao na pročelju Vijećnice. Ispravio je dataciju i povezao kip s obnovom Vijećnice 1491. g. te ga – iako suzdržano - pripisao Leonardu Petroviću, a uzor mu je našao u grafici iz E-serije *Tarrochi di Mantegna*.⁷⁰

Recentnija sistematizacija podataka o braći načinjena je 1996. g., ali također bez novih spoznaja.⁷¹ Uz jedan usputni spomen stupa kojega se Petar Petrović 1508. g. obvezuje izraditi⁷², literatura o ovim dubrovačko-korčulanskim majstorima ostat će pri tim spoznajama sve do 2009. godine.

Tada se Igor Fisković u monografskom članku posvetio opusu ove braće, široko im opisujući radinost i pokušavajući razlučiti pojedinačne dosege, pri čemu se Leonard istakao kao vještiji i poduzetniji.⁷³ U radu objavljenom sljedeće godine, isti autor pozabavio se Leonardovim udjelom na portalu crkve na Dančama, ocrtavši ujedno povijest njezine gradnje

---

⁶⁵ Isto, str. 224.

⁶⁶ N. Bć. [Nevenka Bezić], *Petrović, Leonard; Petrović, Petar*, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3*, Andre Mohorovičić (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1964., str. 665.-666.

⁶⁷ Cvito Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja (Sorkočević ljetnikovac na Lapadu)*, Split: Historijski institut JAZU u Dubrovniku, 1966., str. 10.-11.

⁶⁸ Cvito Fisković, *Gotičko-renesansni slog samostana Male braće*, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Justin V. Velnić (ur.), Zagreb-Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost – Samostan Male Braće, str. 439.-462. (446.-447.)

⁶⁹ Igor Fisković, *Srednjovjekovna skulptura u samostanu Male braće*, u: *Samostan Male braće...*, nav. dj., str. 465.-495. (491.)

⁷⁰ Stanko Kokole, *A Relief of Fortitude and the Tarocchi of Mantegna*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 22*, Split: 1992., str. 21.-30. (26, bilj. 14.)

⁷¹ R. [Redakcija Enciklopedije hrvatske umjetnosti, Zagreb], *Petrović, Leonard i N. B. B. [Nevenka Bezić-Božanić], Petrović, Petar*, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 2*, Žarko Domljan (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1996., str. 57.

⁷² Nada Grujić, *Antikizirajući kapiteli...*, nav. dj., str. 16.

⁷³ Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur...*, nav. dj., str. 165.-198.

i naznačivši moguću genezu reljefa u luneti portala.⁷⁴ Nakon njega još je Nada Grujić u spominjanoj studiji o dubrovačkoj stambenoj arhitekturi osvijetlila doprinos braće u izradi kamenog inventara, iznoseći i novi dokument o Petrovu radu.⁷⁵

Pregled literature pokazuje da se interes povjesničara umjetnosti za braću Petrović uvijek iznova pojavljuje, iako rasprava teče bez kontinuiteta. Budući da im se djela s mukom očitavaju i još teže utvrđuju, takvo stanje sasvim je razumljivo jer ni arhivski zapisi ne pronalaze uvijek svoje materijalne tragove u narušenoj dubrovačkoj baštini. Tako o ovoj radionici još uvijek nije sve rečeno pa nije naodmet pristupiti im ni pregledom djelatnosti u svrhu spoznavanja osobitosti njihova stvaralaštva.

---

⁷⁴ Igor Fisković, *Arhitektura i skulptura crkve Gospe od Milosti na Dančama*, u: *Crkva i samostan sv. Marije na Dančama*, Luko Paljetak i Ivana Burđelez (ur.), Dubrovnik: Samostan sestara milosrdnica Gospa od Danača, 2010., str. 62-91.

⁷⁵ Nada Grujić, *Kuća u gradu...*, nav. dj., str. 86., 396.

4. Ostvaraji radionica – izlazak iz okvira zanata

Korčulanske graditeljsko-klesarske radionice Andrijića i Petrovića djelovale su – kao što je naznačeno – u vrlo složenom periodu. Dubrovačka Republika tada je brzo napredovala i zbog toga su se otvarala brojna javna, ali i privatna gradilišta kojima je vlastela svjedočila vlastiti rast. U umjetničkom pogledu, period je to u kojem se dominantnoj gotičkoj struji stvaralaštva priključuju renesansne inačice, početka gotovo neprimjetno, ali vremenom sve jasnije oplemenjujući grad vrijednostima prikladnim novom dobu.

Ne želi se ovdje ponuditi sveobuhvatan prikaz djelatnosti⁷⁶, nego primjerima odabranih spomenika predstaviti dosege korčulanskih graditelja i klesara. Glavni je cilj pokazati stilske i oblikovne mijene u radovima Andrijića i Petrovića na prijelazu XV. u XVI. st. te preplitanje motivike koje dovodi do nesigurnosti u atribucijama. Budući da znatan dio graditeljske baštine pri čijem su podizanju sudjelovali nije ni poznat, a ni poznati ostaci uglavnom ne strše iz onodobnoga sveukupnoga stvaralaštva, pažnja je posvećena prvenstveno arhitektonskoj dekoraciji i kiparskim djelima. Na toj se vrsti radova jasnije čitaju utjecaji koje je novo doba imalo na klesare jer su izvodeći takve radove – za razliku od građevinskih, pri kojima su bili bitnije ograničeni naručiteljskim željama – mogli slobodnije izraziti prihvatanje renesansnih načela oblikovanja.

Općenito se prvi, suzdržani izboji renesanse u Dubrovniku javljaju već u drugoj četvrtini XV. st. zaslugama Petra Martinova iz Milana. Sudjelujući u najprestižnijim državnim narudžbama – među kojima se osobito ističu radovi na Kneževu dvoru i gradskim česmama – on je uveo nove motive i oblikovne kanone te je osnažio običaj umetanja figuralne plastike u arhitektonske ornamentalne dijelove, zbog čega mu se i pripisuje uloga „pokretača ako ne i tvorca mješovitog gotičko-renesansnoga sloga“.⁷⁷

Oduševljenje renesansom u Dubrovniku neće izazvati ni boravak toskanskih majstora 50-ih i 60-ih godina XV. st. jer će i njihove oblikovne sklonosti biti prigušivane i prilagođavane ukusu sredine još uvijek zadovoljne postignućima prethodnog doba. Dubrovačka će vlast njihov boravak iskoristiti prvenstveno u utilitarne svrhe, određene nadiranjem Osmanlija s istoka i obrambenim potrebama grada, ali će majstori Michelozzova

---

⁷⁶ Kompletniji prikaz s poznatim spomenima zaduženja majstora iz ovih radionica u ovom periodu vidi u priloženoj kronologiji. Radovi interpretirani u ovom odlomku nastali su u istom periodu.

⁷⁷ Cvito Fisković, *Pojava renesanse u Dubrovniku u djelu Petra Martinova iz Milana*, u: *Likovna kultura Dubrovnika...*, nav. dj., str. 99.-104. (104.)

kruga⁷⁸ ipak ostvariti nekoliko uzornih ranorenesansnih djela te će „obilježiti prve odlučnije znakove tranzicije prema renesansi“. ⁷⁹ Premda nisu dostigli njihove razine izvedbe i spoznaje smisla korištenih motiva, lokalni su se majstori tim primjerima znali okoristiti, što se jasnije očituje upravo u razmatranom periodu u kojem se radionice Andrijića i Petrovića izdvajaju od drugih.

4.1. Djelatnost radionice obitelji Andrijića

Od svih graditeljsko-klesarskih radionica djelatnih na jugu istočnog Jadrana u XV. i XVI. st., Andrijići su bili jedna od najdugotrajnijih te su najviše doprinijeli širenju renesansnoga stila. Na umjetničkoj sceni najčešće su nastupali udruženi bratskim ili rodbinskim linijama, a u kiparskim radovima se pretežito zadržavali u domeni arhitektonske dekoracije. Premda su i njihovi ostvaraji ponajprije svojevrzne simbioze dvaju stilova koje karakterizira „tvrdokorno pridržavanje pojedinih gotičkih reminiscencija u renesansnim građevinama“⁸⁰, repertoar motiva koje su koristili jasan je pokazatelj asimilacije preporodnih novina.

Da je tomu tako pokazuje i zidni umivaonik na drugom katu Ranjinine kuće na Pustijerni, jedan od najstarijih sačuvanih radova Marka Andrijića. Za umivaonik je već Cvito Fisković ustanovio da ima „sve oznake Markovog prelaznog gotičko-renesansnog stila“⁸¹, a njegova je pretpostavka prihvaćena i kod suvremenih istraživača. Marko Andrijić – prema svemu sudeći – taj je umivaonik izradio prema vlastitom nacrtu 1474. godine. Nada Grujić pribraja ga „raširenom tipu gotičkih umivaonika“ kojemu su „ukrasni motivi renesansni“⁸², ali nije pretjerano reći da u cjelini ipak prevladava renesansa. Format uspravno postavljenog pravokutnika, denteli na čeonj strani bazena te okviru i vijencu gornjeg dijela s pilastrima ukrašenim biljnim viticama ipak nadvladavaju gotičnost visećih lukova umetnutih u polukružni okvir.

U lipnju iste godine Marko je ugovorio izradu dvaju pilastara i luka za kapelu sv. Vicka, koju je vjerojatno od 1470. g. uz sakristiju dominikanske crkve izrađivao malo poznati

---

⁷⁸ O toskanskim majstorima u Dubrovniku v. više u: Janez Höfler, *Michelozzo di Bartolomeo i njegov krug u Dubrovniku*, u: *Likovna kultura Dubrovnika...*, nav. dj., str. 105.-113.

⁷⁹ Predrag Marković, *The Artists of Michelozzo's Circle in Dubrovnik and the Reflections of their Activity in Dalmatia*, u: *Historia artis magistra: amicorum discipulorumque munuscula Johanni Hoefler septuagenario dicata*, Ljubljana: 2012., str. 221.-230. (221.)

⁸⁰ Ljubo Karaman, *O vremenu gradnje Divone u Dubrovniku*, u: *Historijski zbornik 1-4*, Zagreb: 1951., str. 165.-172. (167.)

⁸¹ Cvito Fisković, *Naši graditelji...*, nav. dj., str. 146.

⁸² Nada Grujić, *Kuća u gradu...*, nav. dj., str. 186.

kipar Bartolomeus Grazianus.⁸³ U novije vrijeme, *putti* na konzolama kapele – posve hipotetski – približeni su Marku Andrijiću.⁸⁴ Međutim, bez uporišta u dokumentima ili jasnijim oblikovnim paralelama, teško je Marka smatrati autorom tih djela. Osim što bi pripadali ranom razdoblju Markove djelatnosti u kojem je teško očekivati takvu oblikovnu zrelost, *putti* predstavljaju plastičke domete kojima je teško iznaći oblikovne pandane i u poznijim njegovim godinama.

Usporedbom malenih *putta* s arhitektonskom plastikom kuće Braichi-Isusović na Prijekome, koja se pripisuje Marku i njegovoj radionici te se datira nakon 1481. g.⁸⁵, Markovo učešće čini se još dvojbenijim. Arhitektonska dekoracija kuće Braichi-Isusović obiluje motivima klasičnog podrijetla i vrsnoćom klesarske obrade odskače od prosjeka onodobnoga stvaralaštva. Ipak, ne može se reći da u figuralnim stavcima doseže radove u kapeli. Luneta koja je izvorno pripadala portalu kuće⁸⁶ čini se prigodnom za usporedbu. (v. Sl. 1.)

Za razliku od anatomski relativno pravilnog oblikovanja tijela *putta*, anđeli na luneti pokazuju neke nepravilnosti. Ispružene ruke kojima pridržavaju grb obitelji Braichi oblikovane su tvrdo, bez pregiba u laktovima, dok su one kojima pridržavaju lisnati vijenac s Kristovim monogramom sv. Bernardina presnažno skraćene. Dok *putti* u kapeli sv. Vicka dostatno uvjerljivo pridržavaju predmete obuhvaćajući ih malenim šakama, anđeli na luneti djeluju kao da više upućuju na predmete, naročito u doticaju s lisnatim vijencem. Punašna lica i gotovo kvadratne glave *putta* pokrivene meko oblikovanom kosom također odudaraju od nešto ispijenijih i sladunjavih lica anđela izbuljenih očiju na luneti, kojima su i kose oblikovane sumarnije. Zaključno se može upozoriti i na naturalistički umetnute postamente na koje se „oslanjaju“ *putti*, dok anđeli s lunete ujedno koračaju i lebde u prostoru. Sve to navodi na opreznost pri atribuciji tih djela kojima se ne nalaze srodni u drugim radovima lokalnih majstora pa ih nije nelogično držati djelom slabo poznatog Bartolomeusa Grazianusa.⁸⁷

Unatoč navedenim manjkavostima reljefa lunete u usporedbi sa skulpturom u kapeli sv. Vicka, arhitektonska dekoracija kuće Braichi-Isusović pripada gornjim umjetničkim

⁸³ Cvito Fisković, *Naši graditelji...*, nav. dj., str. 146.

⁸⁴ Usp. Predrag Marković, *The Artists...*, nav. dj., str. 230. i bilj. 26. Vjerojatno se zabunom Marka Andrijića zamijenilo Andrijom Markovićem u bilješkama 17, 19 i 26.

⁸⁵ Nada Grujić, *Gotičko-renesansna arhitektura...*, nav. dj., str. 239.

⁸⁶ Goran Nikšić, *Marko Andrijić i njegov doprinos...*, nav. dj., str. 72.

⁸⁷ I Predrag Marković u navedenom tekstu navodi najviše argumenata za atribuciju Bartolomeusu Grazianusu, a da bi to mogla biti njegova djela drži i Igor Fisković. Igor Fisković, *Dominikanski spomenici starijeg doba u jadranskoj Hrvatskoj*, u: *Dominikanci u Hrvatskoj: Galerija Klovićevi dvori*, 20. prosinca 2007.-30. ožujka 2008.: katalog izložbe, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2011., str. 53.-118. (90.)

razinama radioničke djelatnosti XV. i XVI. stoljeća.⁸⁸ Luneta s anđelima izvorno je bila smještena u pravokutnik kojemu su trokutasta polja ispunjali likovi kentaura, iznimni u motivici tog doba. Sve je bilo uokvireno jednoličnim lišćem koje bi – uz bujno i kovrčavo lišće između kojeg proviruju glave muškarca i žene na kapitelima bifore na južnom pročelju – posredno moglo svjedočiti rane odraze utjecaja Petra Martinovog iz Milana i Jurja Dalmatinca u ovoj radionici. Premda nisu pronađeni arhivski podaci o gradnji ove kuće, atribucija Marku i njegovoj radionici čini se uvjerljivom i zbog klesarskih vrsnoća i zbog ponavljanja nekih motiva četrdesetak godina kasnije na crkvi sv. Spasa.⁸⁹

4.1.1. Kapiteli s delfinima – „potpis“ radionice Andrijićevih

Marko Andrijić je kao najsposobniji izdanak loze bio i vrlo vješt graditelj. U graditeljskim radovima vješto je kombinirao gotičku tradiciju i novija, renesansna konstruktivna načela. Ugovorima su potvrđena njegova zalaganja u dubrovačkim javnim radovima, a 1485. g. imenovan je protomagistrom svih javnih gradnji u Korčuli, prethodno se iskazavši na katedrali i zvoniku te gradskim obrambenim kompleksima.⁹⁰ Tako je većina njegovih potvrđenih graditeljskih djela nastala izvan Dubrovnika, dospijevajući i do širih prostora jadranske obale.

Jedan od motiva koji se donekle počeo sagledavati kao svojina potomaka Andrije Markovića je motiv kapitela s delfinima. Budući da ga je među članovima radionice Marko – prema potvrđenim i sačuvanim djelima – prvi izveo na kapitelima ciborija Korčulanske katedrale⁹¹, drži se majstorom koji ga je usvojio i zatim posredovao drugim majstorima iste obitelji. Općenito je ciborij nad glavnim oltarom korčulanske stolnice bitan jer se na njemu osim kapitela s delfinima i harpijama prvi put u dalmatinskoj renesansnoj umjetnosti javljaju i stupovi s *entasisom*⁹² te zrelo oblikovani korintski kapiteli u kojima je Marko pokazao „zavidno poznavanje klasične leksike“⁹³ i potvrdio interes za kvalitete renesansne umjetnosti.

Osim što su u radionici vjerojatno najraniji, kapiteli korčulanskog ciborija su i najvrsniji te su jedini sigurno Markovi. Među svim drugima koji se približuju Andrijićima, ovi se odvajaju jasnoćom koncepcije i vrsnoćom izvedbe. Na lijevom kapitelu ciborija simetrično su postavljeni parovi delfina koji piju iz kaleža u središtu. (v. Sl. 2.) Repovi im se

⁸⁸ Nada Grujić, *Kuća u gradu...*, nav. dj., str. 174.

⁸⁹ *Isto*, str. 175.

⁹⁰ Goran Nikšić, *Marko Andrijić u Korčuli...*, nav. dj., str. 216.

⁹¹ Opširnije o ciboriju v. u: Goran Nikšić, *Marko Andrijić i njegov doprinos...*, nav. dj., str. 140.-161.

⁹² Joško Belamarić, *Nav. dj.*, str. 366.

⁹³ Nada Grujić, *Antikizirajući kapiteli...*, nav. dj., str. 11.

na rubovima stranica povijaju oponašajući uvoje volutica te su povezani s repovima delfina s drugih stranica kapitela, dok im se pod tijelima povija akantov list. U gornjoj zoni kapitela izveden je niz dentela i ovula, a sve je zaključeno cvijetom u abaku.

Za razliku od kapitela s harpijama na prednjem desnom stupu ciborija, koji vrlo srodne inačice ima na portalu hvarske katedrale⁹⁴, kapitel s delfinima nema posve bliskih inačica te se ostali manje ili više hipotetski vezuju uz Marka Andrijića i njegovu radionicu. Vrlo slični Markovima su kapiteli na velikom prozoru prvog kata kuće Nassis u Zadru, a pošto je zabilježeno da je Marko 1492. g. klesao za Zadar oni su mu i pripisani.⁹⁵ Osim zadarskog, kapitel s delfinima iz kotorskog lapidarija odlikuje se kompozicijom srodnoj korčulanskom pa je i njega već Cvito Fisković smatrao djelom radionice Andrijića.⁹⁶ Iako je nešto slabije očuvan pa je teško sasvim precizno govoriti o izvedbenim kvalitetama, čini se da bi se ovaj primjer moglo smatrati djelom samog Marka. Na takvu pomisao upućuju prije svega vitkija tijela i vijugavije linije delfina, ali kako i oni u detaljima odudaraju od korčulanskih, ne treba slijepo ustrajati pri tom mišljenju.

Još se slabijom izvedbom odlikuje kapitel u paškoj crkvi sv. Marije pa je i on u novije vrijeme svrstan u djela radionice koja su se možda izvodila prema Markovim modelima⁹⁷, iako ga se u jednom trenutku pomalo olako uvrstilo u niz izravno Marku pripisanih djela na osnovu dokumenta s kraja 1492. godine.⁹⁸

Posebno je zanimljiv problem autorstva kapitela pod ulaznim lukom Đurđevićeve kapele (v. Sl. 3.) u kapitulu Male braće koji predstavljaju „kreativnu razradu modela“, odnosno prilagodbu obliku polukapitela pilastra.⁹⁹ Premda se i ovdje bez arhivskih potvrda stječe dojam nagađanja i gotovo interpretacije poznatih činjenica, bitno je upozoriti na pridani značaj kapitelu s delfinima u radionici Andrijića. U našoj povijesno-umjetničkoj literaturi ovaj tip kapitela uz njih se usko vezalo pa se obično po uočavanju motiva pomišljalo na nekoga iz obitelji Andrijića. Unatoč tome što dosad nisu poznati pisani spomeni njihovih

---

⁹⁴ Usp. Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, nav. dj., str. 142.-143.

⁹⁵ Alenka Sabljak i Pavuša Vežić, *Nav. dj.*, str. 166.

⁹⁶ Cvito Fisković, *O umjetničkim spomenicima...*, nav. dj., str. 79.

⁹⁷ Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, nav. dj., str. 142.

⁹⁸ Emil Hilje, *Marko Andrijić u Pagu*, nav. dj., str. 116. Općenito se pohitrilo s atribucijom brojnih djela na osnovu ugovora kojim se bilježi da su Marko Andrijić i Nikola Alegretti primili sedamdeset zlatnih dukata, što se ne uklapa lako u „cjenik“ izveden prema drugim svjedočanstvima.

⁹⁹ Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, nav. dj., str. 142.

radova za crkvu sv. Frane, i radove u kapitolu nastoji se uklopiti u njihov opus, iako je radionica braće Petrovića bliža tim izvedbama.¹⁰⁰

Kapitel s delfinima u Đurđevićevoj kapeli vješto je klesan i – usprkos povećanoj ulozi akantova lišća u popuni kapitelne površine – spretno kompozicijski riješen. Izvedbene kvalitete i ranije su mu istaknute i uspoređene s Markovima, ali ga se zbog „razlike u načinu obrade klesarskih detalja“ uvrstilo u djela „nekog vrsnog majstora iz Markova kruga“.¹⁰¹ Međutim, postavlja se pitanje kojega vještog klesara je oko 1500. g. Marko imao uza se. Godine 1502. proglasio je sina Petra samostalnim majstorom.¹⁰² Petar je bio umješan graditelj i klesar, ali se usporedbom ne nalazi bitnijih sličnosti s njegovim – ipak kasnijim – radovima na portalu Sv. Spasa. Pritom imajući na umu da se inače Markovoj ruci pripisuju najvještije, a majstorima u njegovoj blizini prepuštaju slabije izvedeni kapiteli, stječe se dojam da je kapitel Đurđevićeve kapele nekako silom uklopljen u opus radionice Andrijićevih, iako se čini preuzetnim isključivije govoriti o atribuciji tih kapitela.

Takvi postupci ipak su razumljivi jer je općenito nejasno podrijetlo tog motiva u dalmatinskoj renesansnoj umjetnosti. Pitanjem njihova podrijetla bavio se i Samo Štefanac upućujući ponajprije na boravak toskanskih majstora u Dubrovniku i moguću ulogu Michelea di Giovannija da Fiesolea, koji je kapitel izveo na portalu Sale della Jole urbinske Palazzo Ducale.¹⁰³ Međutim, kako se razlikuju od tipa koji koristi Marko Andrijić, ostalo se bez sigurnijih odgovora. Goran Nikšić povezao je podatak o Markovu boravku u Mantovi i mogućnost da je ondje vidio kapitel s delfinima koji se danas nalazi u trijemu na glavnoj ulici, pod pretpostavkom da je taj stariji od prvih Markovih.¹⁰⁴ Čak i da ga je Marko vidio za boravka u Mantovi, znatne su oblikovne razlike tog i njegovih kapitela pa bi uzore valjalo nastaviti tražiti.

Igor Fisković uputio je na mogući doprinos Jurja Dalmatinca¹⁰⁵ koji je boravio u Dubrovniku 1464.-1465. godine. U tom periodu intenzivnijim probojem renesansnih motiva i u širim prostorima Dalmacije događale su se bitne promjene u umjetnosti. Na gradilištu Šibenske katedrale u završnoj fazi Jurjeve djelatnosti 1461.-1473. javljaju se novi motivi

¹⁰⁰ Usp. Cvito Fisković, *Naši graditelji...*, nav. dj., str. 131.-132. V. i: Isti: *Gotičko-renesansni slog...*, nav. dj., str. 445.-448. U „Tablama“ potonjeg članka kapitela s delfinima, *putte* i dva medaljona autor navodi kao ostvaraje radionice Petrovića.

¹⁰¹ Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, nav. dj., str. 142.

¹⁰² Cvito Fisković, *Dokumenti o radu...*, nav. dj., str. 9.

¹⁰³ Samo Štefanac, *Marginalije...*, nav. dj., str. 196.

¹⁰⁴ Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, nav. dj., str. 141.

¹⁰⁵ Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 194., bilj. 86.

potekli iz padovansko-donatelijanskog kruga.¹⁰⁶ Ovom prigodom valja upozoriti na motiv kapitela s delfinima koji piju iz velike školjke na „ramenima“ južne apside, kojima je Predrag Marković našao podrijetlo u Padovi.¹⁰⁷ Iako je izveden u „drugom renesansnom sloju“, odnosno u periodu 1465.-1473. g., vjerojatno ga je majstor Juraj u svojoj bilježnici imao i za boravka u Dubrovniku.

Uz podatak da je Agostino di Duccio ranih pedesetih godina *quattrocenta* izveo najstariji poznati primjerak na niši s kipom sv. Mihovila u Isottinoj kapeli u Tempiu Malatestiano u Riminiju¹⁰⁸, za koji je Juraj Dalmatinac isporučivao kamenje¹⁰⁹, svakako se čini da je poduzetni majstor pri disperziji tog motiva mogao odigrati neku ulogu. Iako ni njegov kapitel nije istovjetan kasnijim primjerima korčulanskih klesara, bliskiji je nego onaj Da Fiesoleov u Urbinu. Stoga se može pretpostavljati da su njegovi crteži na jugu Dalmacije bili poznati, uz neriješenu dvojbu oko daljnjeg razvoja tog tipa kapitela.

Ostavljajući po strani pitanje provenijencije kapitela s delfinima, bitno je da su oni shvaćeni jednim od ključnih znakova prihvata renesansnih novina u radionici Andrijića. Zato valja dalje raditi na uspostavi kronologije i identifikaciji majstora koji su ih izvodili, ali pritom postupati oprezno i ne odbacivati olako mogućnost korištenja motiva u više radionica.

4.1.2. Divona i crkva sv. Spasa

Pored niza manjih narudžbi kojima uglavnom ostaju u granicama zanata i udovoljavaju prohtjevima tržišta¹¹⁰, Andrijići su radili i na najprestižnijim građevinama profane i sakralne prirode. Zabilježeni su njihovi naponi u podizanju brojnih gradskih palača, radovi za potrebe dubrovačke luke i Kneževa dvora, što dovoljno govori o povjerenju koje su uživali. Međutim, o njihovom pogledu na svoj – ipak – zanat govore arhivski spisi jer majstori u potrazi za što boljom zaradom nisu izbjegavali ni najjednostavnije narudžbe poput kamenica za ulje. Može se stoga reći da su se stilska i umjetnička stremljenja u samostalnoj državi probijala zahvaljujući nadarenim majstorima koji su ih skrovito objavljivali u okvirima naručiteljskih želja i praktičnijih potreba.

---

¹⁰⁶ Usp. Predrag Marković, *'Malipierova partija' i izgradnja svetišta šibenske katedrale (1461.-1473.) – počeci renesanse u arhitekturi Dalmacije*, u: *Renesansa i renesanse...*, nav. dj., str. 99.-122.

¹⁰⁷ *Isto*, str. 106.

¹⁰⁸ Samo Štefanac, *Marginalije...*, nav. dj., str. 194.

¹⁰⁹ Predrag Marković, *Katedrala sv. Jakova u Šibeniku – prvih 105 godina*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2010., str. 210.

¹¹⁰ Vidi kronologiju u prilogu.

Najveća državna narudžba u prvoj četvrtini XVI. st. to uvjerljivo pokazuje. Zgrada gradske carinarnice – Divona ili Sponza (v. Sl. 4.) – utilitarna je komunalna građevina izgrađena prema modelu Paskoja Milićevića, prihvaćenom 16. siječnja 1516. godine.¹¹¹ Na njoj su se sabrale bitne osobine dubrovačkog graditeljstva obilježenog prožimanjem gotičkoga i renesansnoga stila pa je bila predmetom poznate rasprave o vremenu njezine gradnje, koju su vodili Cvito Fisković i Ljubo Karaman.¹¹² Kamen za njezinu gradnju dostavljali su razni dalmatinski majstori, a u izradi arhitektonske dekoracije glavnu riječ imali su korčulanski klesari Andrijići, uz početne radove Petra Petrovića i Blaža Radivojevića.

Petar Petrović ugovorom se prvog dana mjeseca ožujka 1516. g. obvezao skupa s Blažom Radivojevićem izraditi arkade i pet vrata prizemnog dvorišta te glavni portal Divoninog pročelja.¹¹³ Majstore je prije dovršetka te narudžbe zatekla smrt pa su radove 1518. g. preuzeli klesari iz obitelji Andrijića. Nikola i Josip Andrijić, koji u to vrijeme useljava u Dubrovnik i otvara radionicu¹¹⁴, izveli su najveći dio, uz manji udio Petra i Frana Andrijića. Usto su se 23. prosinca 1518. g. obvezali uz renesansni trijem pred pročeljem Divone izraditi i stup s odgovarajućim lukom u dvorištu, iz čega je jasno da Petrović i Radivojević nisu dospjeli izvesti cjelokupan trijem dvorišnog prizemlja.

---

¹¹¹ Lukša Beritić, *Dubrovački graditelj Paskoje Milićević*, u: *Izdanje Konzervatorskog zavoda Dalmacije u Splitu 4*, Split: 1948., str. 3.-16. (7.)

¹¹² U osnovi je rasprava obilježena Karamanovom tezom o dvjema fazama izgradnje, izvedenom na osnovu stilske analize Divone, i Fiskovićevom tezom o njezinom jedinstvu poduprtom obuhvatnijim sagledavanjem onodobnoga dubrovačkog graditeljstva i arhivskih podataka o Divoni. Fiskovićovo gledište prihvatio je tada i Lukša Beritić (v. bilj. 111.), a i kasniji istraživači. Pored doticaja u knjigama, osnovni članci rasprave su: Ljubo Karaman, *O vremenu gradnje...*, nav. dj.; Cvito Fisković, *O vremenu i jedinstvenosti gradnje dubrovačke Divone*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 7*, Split: 1953., str. 33.-57.; Ljubo Karaman, *Osvrt na novije publikacije i tvrdnje iz područja historije umjetnosti u Dalmaciji*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti i arheologiju 1*, Split: 1954., str. 15.-46. (30.-38.); Cvito Fisković, *Pri kraju razgovora...*, nav. dj.; Ljubo Karaman – Cvito Fisković, *Pri završetku razgovora o dubrovačkoj Divoni*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12*, Split: 1960., str. 180.-196.

¹¹³ Cvito Fisković, *Pri kraju razgovora...*, nav. dj., str. 107.-109.

¹¹⁴ Cvito Fisković, *Naši graditelji...*, nav. dj., str. 44.

Cijela je građevina obilježena preplitanjem gotičkih i renesansnih dijelova.¹¹⁵ Primjerice, renesansne lukove u prizemlju dvorišta zamjenjuju na prvom katu gotički prelomljeni lukovi na koje se na užim stranicama opet nadovezuju polukružni renesansni, a uz vrata gotičkih obrisa prizemnih skladišta javljaju se i renesansna vrata u zapadnom zidu ulaznog dijela zgrade. Međutim, ti dijelovi u kontekstu ovog rada nisu od posebne važnosti jer se ne odlikuju plastičkim vrsnoćama, nego smjerno udovoljavaju zahtjevima naručitelja i projektanta. Mogu tek upućivati na prirodu rada ovih majstora koji – prema svemu sudeći – u izvedbi arhitektonskih dijelova nisu strogo lučili jedan od drugoga stila, kao što im ni inače ne bijaše strano stvarati eklektične cjeline.

Pročelje Divone u stilskom pogledu izvedeno je slično dvorišnom dijelu jer se izmjenjuju renesansni, gotički i opet renesansni kat. Arhitektonsku dekoraciju pročelja izvode također rođaci Nikola Blažev i Josip Markov Andrijić¹¹⁶, ali je ona na pročelju – posve razumljivo – znatno bogatija. Osim bogatstvom, odlikuje se i stanovitim pomakom i u stilskom i u kvalitativnom pogledu.

Kvaliteta izvedbe svakako je zasluga majstora koji izvode radove, ali bi se stilski pomaci mogli tumačiti napretkom radionice u kojoj glavnu riječ ima Petar Andrijić jer se znatan dio motiva s Divone nalazi i na crkvi sv. Spasa, građenoj 1520.-1528. g., ali najvećim dijelom izgrađenoj u dvjema početnim godinama rada. Vrijeme, dakle, odgovara radovima na Divoni, gdje se Andrijići javljaju od 1518. g., a zgrada je dovršena 1522. godine.¹¹⁷

Prizemni dio pročelja najviše govori o pomacima u radionici pa ga nije naodmet nešto šire opisati. Ispred zgrade isturen je renesansni trijem polukružnih lukova izveden prema

---

¹¹⁵ Iako se ne tiče majstora iz radionica koje su tema ovog rada, valjalo bi iznijeti jednu pretpostavku kojoj u literaturi nismo našli spomena, osim općenitih ukazivanja na sličnosti prvog kata pročelja Divone s onim porušene Vijećnice. Paskoje Miličević – graditelj Divone – sudjelovao je u obnovi dubrovačke Vijećnice krajem XV. stoljeća. Postav trifore i monofora na objema zgradama bio je vrlo sličan, a na Divoni je također vrlo slično postavljena i skulptura sv. Vlaha nad središnjom triforom. Osim skulpture dubrovačkog parca, na Vijećnici su se nad bočnim monoforima nalazile i skulpture Snage i Pravde. Uočivši da su istaci vijenca iznad monofora pročelnoga zida Divone snažniji nego istak pod nišom sv. Vlaha i bočnom monoforom na istočnom zidu te da je razmak među renesansnim prozorima drugog kata nad tim istacima veći nego li na drugim dijelovima zida, nametnula se pomisao da je Paskoje Miličević projektom predviđao i dvije bočne skulpture uz onu središnju. Tako bi snažnije istaknuti vijenac poslužio kao postament pretpostavljenim skulpturama, a razmak renesansnih prozora – osim ritmu i simetriji pročelja – kao njihova pozadina. Osim iznesenih opaski, ne nalazimo sigurnijih temelja takvoj pretpostavci, ali problem svakako valja podrobnije ispitati. S obzirom na položaj i važnost Divone u onodobnom Dubrovniku, ne treba odbacivati mogućnost još raskošnijeg projekta, iako bez odgovora po pitanju uzroka izostanka tih skulptura. O Vijećnici usp.: Milan Rešetar, *Dubrovačka „Vijećnica“*, u: *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu*, sv. XV., Split: 1928., str. 43.-48.; Lukša Beritić, *Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10*, Split: 1956., str. 15.-83. (48.-50.). V. i sl. 3. u: Cvito Fisković, *Nekoliko dokumenata...*, nav. dj., str. 202.

¹¹⁶ Milan Pelc smatra da veliku triforu i monofore prvog kata pročelja klešu majstori iz Petrovićeve radionice, ali nije jasno zašto bi Petar izvodio dijelove prvog kata kada nije dospio dovršiti ni dijelove dvorišnog prizemlja. Milan Pelc, *Renesansa*, nav. dj., 2007., str. 106.

¹¹⁷ *Isto*, str. 105.

onom na Kneževu dvoru. I ovdje su izvedeni monolitni stupovi na bazama sastavljenim od *trohilusa* između dvaju *torusa*, a krune ih kompozitni kapiteli. (v. Sl. 5.) Stupovi s polukružnim lukovima i kompozitnim kapitelima upućuju na jasniji zaokret prema renesansnim shvaćanjima u dubrovačkoj arhitekturi tog doba jer se srodna smjeranja pojavljuju i na drugim građevinama.¹¹⁸

Valja se zato prisjetiti da je Marko Andrijić već na korčulanskom ciboriju korintskim kapitelima pokazao upućenost u klasičnu leksiku kojoj se ne nalaze usporedbe u istodobnim ostvarajima lokalnih majstora. Zasluge za to vrlo vjerojatno pripadaju toskanskim majstorima prisutnim u Dubrovniku sredinom XV. st. jer se princip uporabe kapitela na ciboriju podudara s Michelozzovim u kapeli del Crocefisso.¹¹⁹ Iz svega se razabire da je radionica Andrijićevih predvodila u prihvaćanju stilskih novina jer se i Markov sin Petar iskazao interesom za tekovine renesansnoga stila.

Petar je i na crkvi sv. Spasa (v. Sl. 6.) ponovio neke od motiva koje je Marko izvodio na svojim građevinama, poput niza lavljih zuba i izmjeničnog postavljanja školjki¹²⁰ između visećih lukova na bočnim stranama crkve sv. Spasa (v. Sl. 7.), kapitela s delfinima i harpijama te maskerona koji su srodni onome na kući Braichi, a srodan je i princip variranja kapitela. Međutim, da Petar nije bio samo epigon pokazuju i *putti* koji u natpisnoj ploči iznad portala pridržavaju list pergamene (v. Sl. 8.), vješto i uvjerljivo klesani, a usto i nepobitni dokazi snažnijeg prihvata renesansnih motiva inauguriranih već od Petra Martinova iz Milana.¹²¹ Njima se pridružuju i brojne glavice anđela koje se osim na edikuli glavnog i na bočnom portalu javljaju i na natpisnoj ploči te na unutarnjoj strani luka iznad glavnog ulaza u crkvu, gdje im niz u središtu prekida glava Krista. Iako plitko klesani, ti motivi pokazuju zrelost kiparskog izraza jer u nekim momentima postižu neočekivanu izražajnost.¹²²

Inače je portal crkve sv. Spasa bitan u dalmatinskoj arhitekturi jer predstavlja vjerojatno prvi tip portala u obliku oltara¹²³ koji će u XVI. st. postati jednim od

---

¹¹⁸ Nada Grujić, *Antikizirajući kapiteli...*, nav. dj., str. 7.

¹¹⁹ Isto, str. 19., bilj. 37.

¹²⁰ Valja se sjetiti da su školjke izvedene na „prvome cjelovitu rješenju izvedenu u duhu novoga stila“, tj. na prozoru sjevernog krila Kneževa dvora, pripisanom Micheleu di Giovanniju da Fiesoleu na izmaku šestog desetljeća XV. st. Predrag Marković, *Arhitektura renesanse...*, nav. dj., str. 78. Kasnija njihova primjena govori o osobitostima poimanja lokalnih majstora koji njihovim korištenjem ne prodiru u suštinu njihova podrijetla i značenja.

¹²¹ Milan Pelc piše da Marko Andrijić izvodi natpisnu ploču na crkvi sv. Spasa, ali je nedvojbeno riječ o zabuni jer je Marko umro znatno prije početka gradnje ove crkve. Milan Pelc, *Renesansa*, nav. dj., 2007., str. 280.

¹²² Osim Petra, u vezi s gradnjom crkve sv. Spasa javljaju se i njegova braća Josip i Andrija. Pritom se Josip jasnije spominje u vezi s izradom ukrasa pa valja imati na umu da su neki reljefi vjerojatno ostvaraji njegova dlijeta.

¹²³ Cvito Fisković, *O vremenu i jedinstvenosti...*, nav. dj., str. 55., bilj. 80.

prevladavajućih.¹²⁴ Uz primjenu trolisnog pročelja koje poput kulise prurušava jednodijelni gotički brod u unutrašnjosti, zbir inovacija i promišljena primjena tradicijom prenesenih elemenata pokazuju Petra Andrijića kao nadarenog majstora koji je nakon smrti oca vjerojatno imao vodeću ulogu te je najviše doprinio širenju motivskog repertoara u radionici.

Takvom viđenju u prilog idu i srodnosti u motivici i oblikovanju zabata nad glavnim portalom crkve sv. Spasa i nad nišom s kipom sv. Vlaha na drugom katu Divone. Usto se i način pretvorbe tijela delfina u volute kapitela na dovratnicima portala crkve podudara s pretvorbom delfina podno te niše.¹²⁵ Izvorni kompozitni kapiteli pročelnog trijema Divone kaneliranim vratovima opet upućuju na toskanske majstore, prije svega na Michelozza koji ih je najčešće koristio.¹²⁶ Glavica koja proviruje između lišća na kapitelu istočnog doprozornika zapadne monofore dalje ukazuje na dorade i prijenose motiva korištenih od Petra Martinova i Jurja Dalmatinca, a renesansne glavice anđela na kapitelima, odnosno impostima glavnog portala Divone zaključuju niz srodnosti koje bi – prema svojoj logici – svjedočile o kristalizaciji motivskih šablona u radionici Andrijića. Izgleda da pritom Petar vodi glavnu riječ jer mu se povjeravaju vodeće uloge na gradnjama u kojima su bila potrebna i graditeljska iskustva, što govori o višim razinama njegova umijeća u odnosu na druge majstore radionice.

Time se pokazuje da je radionica Andrijićevih u posljednjoj četvrtini XV. i prvoj četvrtini XVI. st. bila na vrhuncu svoje djelatnosti. Tada su u njihovoj radionici više nego u drugim lokalnim korišteni motivi u Dubrovniku po prvi puta predloženi sredinom XV. st. od inozemnih majstora te su majstori iz ove obitelji pokazali spremnost i kvalitetu potrebnu za implementaciju ovih preporodnih novina. Marko Andrijić utanačenim putem prijenosa radioničkih znanja naslijedio je i unaprijedio vještine usvojene od oca Andrije Markovića te ih proslijedio svojim sinovima Petru, Josipu i Andriji. Uz njih su djelovali i drugi majstori, ali je Petar – možda Markov najstariji sin – nadišao druge majstore radionice, također nastavivši i obogativši očevu predaju.

4.2. Djelatnost radionice braće Petrovića

---

¹²⁴ Kruno Prijatelj, *Bokanićeva radionica u Trogiru*, u: *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 1*, Dubrovnik: 1952., str. 269.-277. (269.)

¹²⁵ Igor Fisković ukazao je na sličnost ovih voluta s onima podno medaljona s Kristovim imenom na Vratima od Ponte i na tvrđavi Bokar, koje drži „neodvojivim od radionice Andrijića“. Igor Fisković, *Kipar Beltrand Gallicus u Dubrovniku – sudionik 'posvećenja grada' oko 1520.*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti 37*, Zagreb: 1996., str. 49.-63. (63., bilj. 75.)

¹²⁶ Nada Grujić, *Antikizirajući kapiteli...*, nav. dj., str. 15.

Braća Leonard i Petar Petrović izrađivala su – kao i Andrijići – građevinske dijelove i izvodila arhitektonsku dekoraciju i stambeni namještaj.¹²⁷ Uzlet su doživjeli na prijelazu stoljeća jer ih sačuvani ugovori spominju u posljednja dva XV. i prva dva desetljeća XVI. st., dakle u doba snažnije afirmacije renesansnih novina u dubrovačkoj umjetnosti. Vjerojatno je Leonard bio stariji jer je u ugovorima ranije zabilježen, a dosad nisu pronađeni podaci u kojima se bilježi nakon 1503. godine. Za Petra se, pak, zna da umire 1518. g., tri mjeseca nakon što je ugovorio radove za ljetnikovac Petra Sorkočevića.¹²⁸ Najpoznatije i sigurno djelo braće je južni portal franjevačke crkve u Dubrovniku, a drugi su im se tragovi tek u novije vrijeme zaslugama Igora Fiskovića počeli jasnije slutiti. Pripisivanjem trodimenzionalnih skulptura Leonardu Petroviću pritom se uzdiglo značaj ove radionice u onodobnoj umjetnosti jer ne bijaše mnogo usudnih, a ni sposobnih latiti se takva posla.

Za razliku od starijeg brata koji se nije libio predočavati ljudski lik ni u samostojećim skulpturama, Petar Petrović uglavnom se spominje pri izradi građevinskih dijelova privatnih i javnih gradnji. Tako se za njega i u radovima koje je izvodio zajedno s Leonardom smatra da se posvećivao ponajviše obradi arhitektonske dekoracije i klesarija manje zahtjevnosti. Međutim, da je bio priznat majstor vičan zanatu potvrđuje širina i raznolikost narudžbi koje preuzima, a među njima se ističu ugovoreni radovi za Divonu i Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu iz posljednjih godina života. Premda ih nije dospio u cijelosti izvesti, ti nam radovi likom Petra Sorkočevića – nadstojnika izgradnje Divone i naručitelja ljetnikovca – govore da je Petar usvojio renesansni leksik i ovladao novim načinima gradnje. I on je, kao i Leonard, u svojim radovima primjenom kompozitnih kapitela, ispunjavanjem donje trećine kanelira pilastara te njihovim dvostrukim bazama utvrđivao ranorenesansnu frazeologiju radionice. Valja stoga i dalje tragati za radovima mlađeg brata Petrovića kojemu se dosad – osim mogućih udjela u slabijim Leonardovim izvedbama – tek uvjetno pripisahu reljef Gospe sa Sinom i sv. Franom te škropionica i sunčani sat u sklopu franjevačkog kompleksa u Orebićima.¹²⁹

---

¹²⁷ Za širi uvid u njihovu djelatnost vidi kronologiju u prilogu.

¹²⁸ Cvito Fisković, *Naši graditelji...*, nav. dj., str. 79. U istoj knjizi autor je naveo podatak prema kojem se Petar Petrović s klesarom Ilijom Đurđevićem javlja već 1449. godine. *Isto*, str. 133. Vjerojatno se radi o omašci pri bilježenju arhivskih podataka jer se taj ponavljalo i kasnije. Isti, *Pri kraju razgovora...*, nav. dj., str. 113. Međutim, kako su sačuvani podaci koji govore o Petrovoj smrti 1518. g., tako bi značilo da Petar preuzima radove na Sorkočevićevu ljetnikovcu u vrijeme oko svoje 90. g., što se ne može prihvatiti. Druga je mogućnost da se 1449. g. spominje Petrov imenjak, ali ni za nju nema argumenata. Naime, i Cvito Fisković na istom mjestu prvonavedene studije navodi da Petar Petrović „iduće godine“ izrađuje krunište maloj kuli u luci, a Lukša Beritić navodi da je Petar taj rad preuzeo 1500. g., iz čega je razvidno da se u prethodnom slučaju radi o godini 1499. Lukša Beritić, *Utvrdjenja...*, nav. dj., str. 115.

¹²⁹ Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 189.

Za razliku od Andrijića koji su ostali vezaniji za Korčulu, braća Petrovići većinu svojih radova stvaraju na prostoru Dubrovačke Republike koja još uvijek rastući ne bijaše zadovoljila svoje težnje. Prema arhivskim podacima, bili su – kao i većina drugih radionica – sposobni izvesti graditeljske radove koji se obično zadržavaju na razinama zanatske vještine. Međutim, dosad prepoznatim radovima očituje se da je radionica bila sklona oblikovanju figurativne plastike i ljudskog lika u mjeri većoj od drugih istodobnih. Osobito to vrijedi za Leonarda Petrovića pa stoga valja propitivati mogućnosti usvajanja njihovih znanja, tim više što se o njihovu podrijetlu govorilo manje od onog Andrijićevih.

4.2.1. Južni portal franjevačke crkve

Petog dana mjeseca travnja 1498. g. Petrovići su se obvezali izvesti portal za crkvu sv. Frane u Dubrovniku, a isplate su primali do svibnja 1499. godine.¹³⁰ (v. Sl. 9.) Portal je vjerojatno najmonumentalnije kiparsko ostvarenje tog doba u gradu, ali njegova pojava začuđuje jer se dominantnom gotičnošću oblikovanja suprotstavlja već uspostavljenim strujama renesansne umjetnosti. Sagledavajući ga u opusu braće kojima renesansna umjetnost nije bila nepoznata, valja ga tumačiti snažnijom ulogom naručitelja. Tako on uistinu postaje jednim od posljednjih „dokaza vezanosti sa srednjovjekovnim, franjevcima prirođenim rječnikom oblikovanja“¹³¹, pritom ne gubeći na vrijednosti niti umanjujući ulogu Petrovića u renesansnom Dubrovniku.

Na portalu se u jakom lišću i luneti dvostruko prelomljenog luka presijecaju umjetnički tragovi Petra Martinova i Jurja Dalmatinca, a reljefne školjke na vanjskim dovratnicima i u vrhu niša sv. Jeronima i sv. Ivana Krstitelja još jasnije potvrđuju Milančevu uzornost. Postav Stvoritelja na vrhu sadrži poneku sličnost s onim Bonina Jakovljeva iz Milana na južnom portalu dominikanske crkve te se uviđa da su – sjedinjujući baštinu uzornih pregalaca iz sredine XV. st. s vlastitom mišlju i umijećem – braća uspjela stvoriti jedinstveno djelo koje je vrhunski domet njihove radionice.

Kako se Leonardu 1488. g. u ugovoru za mramorni tabernakul stare dubrovačke katedrale spominju skulpture te je 1491. g. ugovorio radove za pročelje Vijećnice koje je

---

¹³⁰ Cvito Fisković, *Dokumenti...*, nav. dj., str. 7. i bilj. 25.

¹³¹ Igor Fisković, *O umjetničkoj baštini franjevaca na dubrovačkome području*, u: *Mogućnosti: književnost, umjetnost, kulturni problemi 4-6*, Split: 1998., str. 247.-275. (251.)

također uključivalo izvedbu skulptura, tako je i ovdje shvaćen majstorom koji je izveo figuralne dijelove, dok je Petrova uloga vjerojatno bila ograničena na izvedbu klesarskih. Skulpture na franjevačkom portalu, unatoč nedostacima i stanovitoj krutosti, svakako dotiču vrhove umijeća lokalnih majstora u tom dobu, a za skulpturu Piete u luneti – koja pripada tipu *Vesperbilda* – moglo bi se reći da je najvrsniji između općenito rijetkih prikaza te teme na istočnom Jadranu u doba renesanse.

Ne treba zaobići pretpostavku Gorana Nikšića, koji se založio za udio Petra Andrijića u preradi ovog portala nakon potresa 1520. godine. Prema njegovu mišljenju, Petrovići su izveli gornji dio portala, a Andrijiću bi trebalo pripisati donji, uz izuzetak baroknih umetaka. Premda se njegovu pretpostavku o premještanju portala sa zapadnoga zida crkve i Petrov udio u njegovu rekonstrukciju ne smije olako odbaciti, ona zasad ne djeluje dovoljno uvjerljivo iz više razloga. Osim što pretpostavlja potpunu obnovu južnoga zida crkve nakon potresa 1520. g. – kojoj ne nalazimo spomena¹³² – smatra da je portal premješten i zbog manje vidljivosti na zapadnom zidu, uzrokovanom gradnjom crkve sv. Spasa. Međutim, osim što o njegovom postojanju nema dokaza, zapadni portal bi i bez crkve sv. Spasa svedeno bio pritiješnjen i zasjenjen zidinama.¹³³ Pored toga, ni Nikšićeve analogije lišća kapitela – zbog kojih bi Petar trebao biti uključen – nisu dostatno uvjerljive jer ne odgovaraju posve lišću na kapitelima franjevačkog portala, koje nije bez sličnosti s onim na luneti koje izvode Petrovići.¹³⁴

Ovime se dokazuje da su radionice u renesansnom Dubrovniku pokazivale brojne srodnosti i da, osim motivskih, postoje i brojni dodiri na morfološkom polju, što nije neshvatljivo u sredini poprilično ujednačenih htijenja. Stoga o pojedinačnim radovima majstora valja uvijek oprezno govoriti, težeći ih prije svega poduprijeti uvjerljivijim materijalnim dokazima.

4.2.2. Reljefi manjih dimenzija i crkveni namještaj

---

¹³² Usp. Justin V. Velnić, *Samostan Male braće u Dubrovniku – povijesni prikaz života i djelatnosti*, u: *Samostan male braće...*, nav. dj., str. 95.-184. (121.-135.)

¹³³ Izostanak zapadnog i postojanje dvaju bočnih portala okrenutih Placi Igor Fisković rastumačio je i njihovim funkcijama u srednjovjekovnoj liturgiji. O tome v. u: Igor Fisković, *Dva priloga spomeničkoj baštini Male braće u Dubrovniku*, u: Josip Sopta (ur.), *Između povijesti i teologije: zbornik radova u čast Atanazija Matanića u povodu 80. obljetnice života i 50. obljetnice znanstvenoga rada*, Zadar: Franjevački provincijalat, 2002., str. 169.-190. (179.-180.); Isti, *O unutrašnjem uređenju samostanskih crkava na istočnoj obali Jadrana*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 39, Split: 2005., str. 227.-267. (241.-245.)

¹³⁴ Usp. Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, nav. dj., str. 145.-146.

Skulpture na franjevačkom portalu bile su polazišta za identifikaciju drugih djela koja su nastala ispod dlijeta ovih majstora, u čijoj identifikaciji najveće zasluge idu Igoru Fiskoviću. U nizu Leonardu pripisanih radova među najranije ide prikaz Navještenja na bočnom ulazu crkvice Navještenja u Rijeci dubrovačkoj, vjerojatno podignutoj od Paskoja Milićevića 1480. godine.¹³⁵ Likovi Gabrijela i Marije postavljeni su na rubove nadvratnika podržanog malim kapitelima koji se sastoje od simetričnih parova uzvraćenih akantovih listova. Odozdo su pridržani sitnim istokračnim trokutom kojemu su krakovi usmjereni nadolje, a baza okrunjena nizom zubaca na kojima stoje sudionici Navještenja. Impostacijom i izvedbom – o kojoj je zbog oštećenja teško posve suvislo govoriti – odaju osobitosti prepoznate i na drugim Leonardovim radovima te su važni jer otkrivaju Leonardove početne spoznaje otpočeka obilježene stapanjem gotičkih prežitaka i svježih renesansnih inačica.

Vremenski bliski, ali bitno drukčiji, mogli bi biti reljefi na dvama portalima Gospine crkve na Dančama. Reljef Gospe sa Sinom (v. Sl. 10.) naknadno je umetnut u okvir glavnih vrata koja je Igor Fisković pripisao Radivoju Bogosaliću¹³⁶, a – prema svemu sudeći – mogao je pripadati nekom od oltara crkve.¹³⁷ *Terminus post quem* za ovaj reljef je godina 1482. jer se ugleda na orebički reljef Nikole Firentinca, koji nije nastao prije te godine.¹³⁸ Uočivši i sličnosti škropionice uz desni dovratnik portala s onom na Orebićima, Igor Fisković uputio je na mogućnost da je Leonard Petrović Firentinčev mramorni reljef uočio prigodom postavljanja škropionice za franjevačku crkvu nad Orebićima.¹³⁹ Premda i naknadno sastavljeni na glavnom i onaj cjeloviti reljef Gospe sa Sinom na bočnom portalu crkve na Dančama nedvojbeno zaostaju za izvedbama Nikole Firentinca, svjedoče o uzorima uz koje je stariji brat Petrović prianjao te su bitni kao signali renesansnih pobuda u radionici. Navedene škropionice figuralnim stavcima ne dostižu kvalitete Leonardova izraza pa ih se može vezati uz udio Petra Petrovića ili nekog drugog člana radionice.¹⁴⁰

Iz tih godina vjerojatno potječe i reljefni tabernakul iz lapidarija Gradskog muzeja u Dubrovniku. (v. Sl. 11.) Prema svemu sudeći, sačuvani dio svetohraništa dio je veće cjeline koja se nalazila iza glavnog oltara dubrovačke katedrale, za koju se Leonard obvezao u srpnju 1488. godine¹⁴¹, a nepodudarnost današnjih mjera svetohraništa s onim u ugovoru zabilježenim vjerojatno je uzrokovana oštećenjem u potresu 1667. godine. U početku

¹³⁵ Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 185.

¹³⁶ Igor Fisković, *Arhitektura i skulptura crkve...*, nav. dj., str. 79.

¹³⁷ *Isto*, str. 87.

¹³⁸ Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 172.

¹³⁹ *Isto*, str. 173.

¹⁴⁰ Igor Fisković, *Arhitektura i skulptura...*, nav. dj., str. 88.

¹⁴¹ Cvito Fisković, *Naši graditelji...*, nav. dj., str. 130.

istraživanja zbog primjene geometrijske perspektive smatralo ga se djelom toskanskog majstora¹⁴², a pripisivalo ga se i nekom od manje spretnih sljedbenika Nikole Firentinca iz XVI. stoljeća.¹⁴³

Iako je dugo bilo zagonetna, a ikonografijom s likovima sv. Jeronima i sv. Onufrija i jedinstvena pojava u domaćoj umjetnosti, svetohranište je tipološki srodno onom u župnoj crkvi na Koločepu – također uvrštenom u Leonardov opus – koje bi izduljenim oblikom s raskriljenim anđelkom među volutama u podanku svetohraništa moglo govoriti o izvornom izgledu dubrovačkog primjera.¹⁴⁴ Atribuciju opravdavaju i figuralni dijelovi uklopljeni u arhitektonske. Lik sv. Jeronima na dubrovačkom svetohraništu razradom draperije umnogome je sličan većoj skulpturi istoga sveca na franjevačkom portalu, a anđeli u nišama svetohraništa iz Koločepa u svijest prizivaju anđeoske likove postavljene u luneti crkve na Dančama. Pritom je bitno uočiti da su na svetohraništima uz lukove luneta izvedene antemije, koje pripadaju elementima karakterističnim za renesansni leksik Nikole Ivanova Firentinca, što opet govori o povodu lokalnog majstora za modernim uzorima.¹⁴⁵

4.2.3. Reljefne lunete

U nizu od pet reljefnih luneta pripisanih radionici braće Petrovića, ona na crkvi sv. Luke iz 1486. g. jedina je s gotičkim, prelomljenim lukom. (v. Sl. 12.) Također se i prikaz triju svetaca snažnije oslanja o predaje gotičke umjetnosti, naročito u strogo frontalnom postavu i načinu sabiranja draperije sv. Luke i sv. Nikole. Time se očituje „majstor ograničene invencije ali ne i ambicije“¹⁴⁶ koji – prema svemu sudeći – slijedi različite predloške, inače nemoćan uvjerljivo prikazati ljudsko tijelo pod odjećom.

Ukošenošću donje stijenke lunete koja bi trebala uvjerljivije predočavati prostornost prikaza te utopljenost likova u nabore draperije, luneti crkvice sv. Luke odgovaraju i dvije polukružne na portalima dvaju ulaza u samostan sv. apostola Petra i Pavla. Lunete skupa s vratima Leonard Petrović obvezao se izraditi 1497. g., a vanjska su vrata u ugovoru podrobnije opisana.¹⁴⁷ Likovi petorice svetaca (v. Sl. 13.) – unatoč ošttrini klesanja i

¹⁴² Igor Fisković, *K/27*, u: *Zlatno doba Dubrovnika...*, nav. dj., str. 340.

¹⁴³ Ivan Matejčić, *Prilog stilskoj i ikonografskoj identifikaciji kamenog svetohraništa iz Dubrovnika*, u: *Likovna kultura Dubrovnika...*, nav. dj., str. 141.-144. (141.-142.)

¹⁴⁴ Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 169.-171.

¹⁴⁵ Igor Fisković, *Reljef renesansnog portala u Cavtatu*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti 50*, Zagreb: 2007., str. 95.-104. (100.)

¹⁴⁶ Igor Fisković, *Dubrovački graditelji...*, nav. dj., str. 176.

¹⁴⁷ Dubravka Beritić, *Reljef Leonarda Petrovića...*, nav. dj., str. 217. i str. 225.

stanovitom grafizmu uslojene draperije te još uvijek prisutnim arhaizmima – svjedoče težnju realizmu prikaza koji se vidno odmiče od stiliziranosti lunete na crkvi sv. Luke, ali još ne dostiže izražajnost postignutu na franjevačkom portalu sljedeće godine. Na unutarnjoj luneti (v. Sl. 14.) ukošenu stijenku zamjenjuje lučni istak kojim se nastojalo ujednačiti visinu likova koju na vanjskoj luneti remeti uvećani lik središnjeg Krista. Slabiju kvalitetu reljefa svakako je uzrokovala i zbijenost trinaestorice likova, ali zbog uočljivih manjkavosti i veće shematičnosti uprizorenja u odnosu na vanjsku lunetu, nije nedopustivo pomišljati na veći udio nekog Leonardova suradnika, možda i brata Petra, kao što je sugerirala i Dubravka Beritić.¹⁴⁸

Reljefi Navještenja u lunetama iz benediktinske crkve na Lokrumu (v. Sl. 15.) i nad ulazom u samostan sv. Marije od Kaštela slijede opće karakteristike stvaralaštva braće Petrovića. Anđeo Gabrijel na lokrumskoj luneti podsjeća na onoga s nadvratnika crkvice Navještenja u Rijeci dubrovačkoj, a Marijino dostojanstvo i uvjerljivija modelacija draperije potvrđuju osobitosti Leonardova izričaja. Druga luneta – uz dodatak golubice – ponavlja kompoziciju lokrumske, ali se zbog slabije kvalitete svrstava među početne radove Petra Petrovića¹⁴⁹, time potvrđujući Leonardovo vodstvo i naprednost u radionici.

4.2.4. Reljef Snage i trodimenzionalne skulpture

Alegorija Snage (v. Sl. 16.) s pročelja stare Vijećnice, koju se Leonard s Radivojem Bogosalićem obvezao uresiti 12. travnja 1491. g.¹⁵⁰, spada među najmonumentalnije njegove radove. Stanko Kokole reljefu je iznašao uzore u grafici E-serije *Tarocchi di Mantegna* iz oko 1465. g. te ga je doveo u vezu s Leonardom Petrovićem, mada mu ga nije sa sigurnošću pripisao smatrajući da ne pokazuje srodnosti s drugim njegovim radovima.¹⁵¹ Igor Fisković naveo je uvjerljive razloge zbog kojih drži da je reljef ostvaraj samog Leonarda¹⁵² pa se čini suvišnim dalje dvojiti o autoru. Općim postavom i suzdržanim – ali u odnosu na druge reljefe bitno jačim – kontrapostom figura odaje umješnost pri prenošenju uzora iz grafičkog u skulpturalni medij. Majstor pritom zadržava grafičku narav izvedbe, što će postati jednom od osobitosti njegova skulptorskog izričaja. Bitno je, međutim, da ovo djelo još jednom svjedoči

¹⁴⁸ Isto, str. 224. Igor Fisković, pak, suzdržaniji je po pitanju Petrova autorstva.

¹⁴⁹ Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 184.

¹⁵⁰ Cvito Fisković, *Nekoliko dokumenata...*, nav. dj., str. 199.-200.

¹⁵¹ Stanko Kokole, *A Relief...*, nav. dj., str. 25.

¹⁵² Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 166.-168.

o majstoru koji pri izvedbi radova koristi raznovrsne predloške i time stvara osebujuan opus kojemu je tek Fisković uspio iznaći zajednički nazivnik.

Povezujući ranije slutnje¹⁵³ s vlastitim spoznajama o naravi Leonardova stvaralaštva, u opus mu je uvrstio i dvije skulpture grbonoša iz Gučetićeve ljetnikovca u Trstenome (v. Sl. 17.), koje izvorno vjerojatno pripadahu nekima od triju Đurđevićevih kapela u crkvi i kapitulu Male braće u Dubrovniku.¹⁵⁴ Figure povezuje srodna modelacija lica pokrivenog valovitom kosom, izduljenost figura zakrivenih naglim uzvratima grafički oblikovane draperije¹⁵⁵ te ukočeni stav kojim se iz jedinstvenosti bloka izdvajaju tek desnica u kojoj vjerojatno bijaše mač i ljevica koja pridržava obiteljski grb.

Općim karakteristikama izvedbe ovima su srodne manje sigurne atribucije skulptura svetice s pročelja samostana sv. Marije od Kaštela (v. Sl. 18.) i sv. Vlaha iz dubrovačkog lapidarija.¹⁵⁶ Prvospomenuta stavom odaje sličnosti reljefnoj Bogorodici s Lokruma, ali je – posve razumljivo zbog druge skulpturalne vrste i položaja kojem bijaše namijenjena – igra draperije podređena jačanju volumena svetice kojoj je tijelo ipak izgubljeno pod uzgibanom tkaninom. To se pokušalo izbjeći na oštećenoj skulpturi sv. Vlaha – izvorno vjerojatno smještenoj u niši Vratiju od Revelina¹⁵⁷ – na kojoj se ispod teške odjeće u donjem dijelu pokušalo naznačiti noge i koljena. U tome se, međutim, tek djelomično uspjelo jer noge sveca potpunom ukočenošću i nešto većom razmaknutošću odaju majstorovu nemoć uvjerljivog prikaza anatomije ljudskog tijela pod odjećom. Iako se povodi za onom Jurja Dalmatinca, ova je skulptura kvalitetom znatno zaostala te se smatra jednim od najneuspjelijih prikaza gradskoga zaštitnika u dubrovačkoj baštini.¹⁵⁸

Tako su braća Leonard i Petar Petrović u radionici izveli tipološki i kvalitativno bitno različita djela pa se ne treba čuditi što im je opus ocrtan tek u novije vrijeme. Neke stvaralačke osobine već su očitane, ali djela im valja i dalje proučavati i tako učvršćivati one uvjerljivije, a propitivati manje uvjerljive atribucije. Primjer radionice Petrovića pokazuje opću narav stvaralaštva lokalnih majstora tog doba u našim najjužnijim krajevima. Majstori su, naime, usvojili klesarske vještine te su u radovima manjih dimenzija iskazivali poznavanje renesansne motivike. Međutim, zbog manje potražnje za figurativnom

¹⁵³ Cvito Fisković, *Naši graditelji...*, nav. dj., str. 132.

¹⁵⁴ Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 168.-169.

¹⁵⁵ Zbog tih osobitosti u izvedbi Igor Fisković smatra da se Leonard Petrović ugledao na radove Nikole Firentinca, pomišljajući da je mogao biti čak i njegov učenik. *Isto*, str. 196., bilj. 99.

¹⁵⁶ *Isto*, str. 181.-183.

¹⁵⁷ Igor Fisković, *Kameni likovi svetoga Vlaha u Dubrovniku*, u: *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost* 5, Dubrovnik: 1994., str. 94.-112. (104.)

¹⁵⁸ Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 183.

skulpturom koja je nužno ishodila i slabiju doučenost tom tipu stvaralaštva, majstori su pri takvim pokušajima podbacivali i ostajali znatnije obilježeni strujama prethodnog doba koje su nadilazili tek posve jasnim povodenjem za snažnijim individuama renesansne umjetnosti.

Ipak su Petrovići opusom zauzeli posebno mjesto među korčulanskim graditeljsko-klesarskim radionicama pa ne treba sumnjati da će se i u budućnosti nastojati odgovoriti na neka pitanja vezana uz njihovu djelatnost.

5. Problemi atribucije

Nakon uviđaja u problematiku sagledavanja bitno narušene dubrovačke baštine preostaje tražiti načine kojima bi se moglo razrješavati brojne nedoumice koje se pritom javljaju. Zbog još uvijek nerazlučenih dosega korčulanskih radionica – među kojima su one Andrijića i Petrovića privukle najviše pozornosti – atribucija djela popustljivo je tlo na kojemu se još uvijek teško nalaze čvršća uporišta. Stoga se i stječe dojam da atribucije jednog istraživača djeluju dostatno uvjerljivo samo dok im se ne suprotstavi misao nekog drugog, čime se rasprava zna vratiti na početak.

U nerazriješenoj djelatničkoj mreži radionica i načelnoj ujednačenosti klesarskih vještina relativno brojnih i ne posve individualnih majstora arhitektonske dekoracije djelatnih na prijelazu XV. i XVI. st. tako su dosad uvideni putokazi, ali još uvijek nisu pročišćene staze koje bi trebale dovesti do odlučnijih odgovora. Jedan od načina pristupa problemu svakako je pomniji studij izvedbenih kakvoća samih radova, ali bi se bitniji pomaci mogli ostvariti i podrobnijim iščitavanjem arhivskih vrela i identifikacijom najbližih suradnika vodećih majstora u radionici. Usto i dalje treba nastojati na uspostavi motivskih repertoara združenih klesara te tipološkoj sistematizaciji baštine koja o svom postanku još uvijek krije odgovore.

Ipak, treba imati na umu da ni takav pristup ne dovodi uvijek do jednoznačnog odgovora, kao što pokazuje Đurđevićeva kapela u kapitolu dubrovačkoga samostana Male braće. Cvito Fisković prilično je uvjereno pisao da bi kapela mogla biti dio ugovora kojega se Leonard obvezao ispuniti Sigismundu Đurđeviću, a pomišljao je da bi i cijela dvorana

kapitula mogla biti djelo braće Petrovića.¹⁵⁹ Igor Fisković uočio je da glava mrtvoga Krista s južnog portala crkve nalikuje Kristovoj glavi na medaljonu ključnog kamena usred svoda ove kapele.¹⁶⁰ (v. Sl. 19.) U kutovima kapele su konzole koje pridržavaju rebra kojima je u središtu spomenuti medaljon. Na četirima konzolama isklesani likovi *putta* (v. sl. 20.) koji u funkciji *telamona* podržavaju rebra svoda oponašaju uzore vjerojatno viđene na drugoj konzoli s juga pod trijemom Kneževa dvora.¹⁶¹ Time se uklapaju u Leonardovu praksu iznalaženja rješenja crpeći iz različitih uzora i još jednom potvrđuju ugledanja na lombardskog majstora koji je takve primjere – u izvedbi domaćih majstora izrazito rijetke – inaugurirao u dubrovačku umjetnost.¹⁶²

Uza spomenute ugovore za gradnju dviju oltarnih kapela u crkvi te skulpture grbonoša iz Gučetićeve ljetnikovca na Trstenome i time posvjedočenu suradnju Đurđevića i Petrovićevih, logičan korak bio bi ishodišta kapitela s delfinima pod ulaznim lukom kapele tražiti u okvirima radionice Petrovića. Međutim, prije svega zbog motiva delfina u novije se vrijeme te radove približilo radionici Andrijića¹⁶³, iako bez jasnijih odgovora kojem majstoru iz Markova kruga. Kapitel s delfinom jedini je na tom mjestu izveden motiv kojega se još nije pronašlo u opusu Petrovića, a morfologija kapitela ne upućuje jednoznačno ni na jednog majstora iz tih radionica pa tako pridaje bitnost tom motivu. Međutim, motiv kapitela s delfinima možda je najraniji i najčešći u radionici Andrijićevih, ali je dospio u šire istočnojadranske prostore i sigurno je bio oponašan od drugih majstora.

Zbog gore navedenih razloga i izvedbenih podudarnosti motiva *putta-telamona* u ovoj kapeli s onima pod trijemom Kneževa dvora – koje nas najprije upućuju na imitacijske sposobnosti Leonarda Petrovića – ne treba odbacivati mogućnost da svi dijelovi kapele ne pripadaju istoj radionici. Naime, prema natpisu u kapeli jasno je da su u njoj 1503. g. podignuti oltar i grobnica¹⁶⁴, a to je i godina posljednjeg Leonardova spomena. Stoga se nameće nategnuta pretpostavka da je Leonarda pri podizanju kapele zatekla bolest ili smrt. To bi odgovaralo podudarnosti *putta* i središnjeg medaljona s radovima Petrovića, dok bi problem kapitela pod ulaznim lukom opet ostavilo neriješenim.

¹⁵⁹ Cvito Fisković, *Naši graditelji...*, nav. dj., str. 132.

¹⁶⁰ Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 179.

¹⁶¹ Nije naodmet spomenuti da se i Petar Petrović s Vlahušom Radivojevićem ugovorom 1508. g. obvezao Martinu Martinoviću izvesti tabernakul koji je uključivao *putte*, čime se potvrđuje da nisu bili nepoznati u radionici. Cvito Fisković, *Pri kraju razgovora...*, nav. dj., str. 116.

¹⁶² Igor Fisković, *Dodatak dubrovačkom opusu Petra Martinova iz Milana*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 46, Zagreb: 2003., str. 29.-48. (40., bilj. 61.)

¹⁶³ Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, nav. dj., str. 142.

¹⁶⁴ Cvito Fisković, *Naši graditelji...*, nav. dj., str. 132.

Međutim, ovdje namjera nije ni bila ponuditi konačne odgovore na pitanje, nego ilustrirati probleme na koje se nailazi pri istraživanju dubrovačke baštine. Zbog relativno ujednačenih kvaliteta majstora i ograničenih zahtjeva tržišta kojemu su uglavnom bili sposobni udovoljiti, pri istraživanjima se otvaraju brojne stranputice pa o umjetničkoj baštini samostalne državnice uvijek valja govoriti s oprezom, po mogućnosti se ponajviše oslanjajući na arhivske dokumente.

6. Zaključak

Primjerom odabranih spomenika nastojalo se ovdje pokazati narav onodobnoga umjetničkoga stvaralaštva u slobodnom i ratom neopterećenom Dubrovniku, bitno obilježenom djelatnošću majstora koji potjecahu s Korčule. Očito su stanovnici kamenom bogatog otoka koristili prirodne blagodati te su se nastojali izvještiti u njegovoj obradi kako bi si osigurali osnovne i druge životne potrebe. Tako se ustalilo prenošenje klesarskoga zanata s oca na sina te se njihovim okupljanjem i širim združivanjem oblikovala radionica.

Prema zakonitostima uvijek sličnog tržišta nastojalo se istaknuti vještinom i tako nametnuti naručiteljima. Radionice Andrijića i Petrovića u tome su – kako nam pokazuju arhivi i sačuvana ostavština – uspjele više od drugih te u baštini grada koji postade „stjecište kamenara“ (C. F.) zauzimaju bitniju ulogu. Stoga se i u našoj povijesno-umjetničkoj literaturi ponajviše pisalo o njima te se nastojalo vratiti vremenom im izbrisane tragove. Međutim, kako je dubrovački kraj od tih doba pretrpio mnoge nedaće, tako se teško nalazilo tvarna svjedočanstva ugovorima potvrđenih njihovih radova. Stoga se u povijesti njihova proučavanja uočavaju dvije suprotne pojave: s jedne strane očituje se krajnja suzdržanost prema atribuciji u arhivima neočitanih djela, a s druge strane prilična sloboda pripisivanja.

Bitno je, međutim, da i dosad prepoznata njihova djela pokazuju da su Andrijići i Petrovići bili osobiti stvaratelji koji su se izdigli iznad zanatskog prosjeka. Andrijići su bili vješti graditelji i klesari te su već u Marku osamdesetih godina *quattrocenta* našli pojedinca koji je u suradnji s lokalnim – a vjerojatno i bliskim odnosima s inozemnim – majstorima usvojio suvremenija graditeljska znanja te spoznao barem dekorativnu vrijednost renesansne motivike. Većinu ostvaraja on je ostavio na rodnom otoku, ali su mu kao plodnom stvaratelju

djela dospijevala i mnogo šire pa su potvrđena i u Dubrovniku. Na njima se očituje promjena leksika koja je nedvojbeno bila posljedica doticaja s toskanskim majstorima te se dokazuje da je njihov boravak u kamenom gradu – iako relativno kratak – bio izrazito blagorodan. Djela Petra Andrijića, pak, upućuju nas da je posve dostojno nastavio očevu ulogu pa je, vjerojatno preuzevši glavnu riječ u radionici, sudjelovao u daljnjoj razradi i osuvremenjivanju motivike predstavljene u gradu sredinom XV. stoljeća.

Važnost tih događaja potvrđuje i radionica braće Leonarda i Petra Petrovića koji su se također znali okoristiti renesansnim inačicama toskanskih ishodišta, ali su se čak i jasnije osvrtni na baštinu Petra Martinova iz Milana. Još nerazjašnjenim, ali sigurnim dodirima s umjetnošću Nikole Firentinca i ugledanjima na Jurja Dalmatinca braća svjedoče da su se na prostoru Dubrovačke Republike presijecali putovi prijenosa motiva i onih majstora koji su više djelovali na drugim istočnojadranskim prostorima.

Andrijići su najviša dostignuća postigli na području graditeljstva i arhitektonske plastike. Očitujući modernost shvaćanja, postupno su osuvremenjivali leksik – pa i sintaksu – te su u promatranom periodu prešli značajan put od mahom gotičkih do prevladavajuće renesansnih cjelina protkanih klasičnim motivima. Slično su djelovala i braća Petrović jer se i kod njih najveći broj radova zadržava u domeni arhitektonske plastike, a predmnijeva se da su imali i graditeljskih iskustava. Međutim, zanimljivo je da su njihovoj radionici pripisane i trodimenzionalne skulpture, čime stječu izuzetan položaj u dalmatinskom renesansnom kiparstvu koje ne obilovaše majstorima vičnim predstavljanju ljudskog lika u punoj plastici.

U proučavanjima dviju radionica koje su znatnim zalaganjima oplemenile renesansni Dubrovnik neki problemi su razriješeni, a njihovim razrješavanjem često su se javljali novi, ponajviše vezani uz pretpostavljene udjele majstora u ugovorima nepotvrđenim, ali morfološki njima srodnim ostvarajima. Preostalo je tako još zanimljivih pitanja koja traže odgovore te ne treba dvojiti da će budućnost iznjedrili vrijednih studija kojima će se radionicama Andrijića i Petrovića nadoknaditi vrijednosti kojima su zadužili našu baštinu.

SUMMARY

This paper highlights the activity of Andrijić and Petrović families' construction and stonemason workshops from Korčula in the area of Dubrovnik, with an emphasis on their undertakings in the last quarter of the 15th, and the first quarter of the 16th century. Due to the establishment of a new repertoire of motifs, predetermined by the works of Pietro di Martino da Milano and the Tuscan masters of the renaissance art, contemplating the creative output of these workshops in this period proves to be especially interesting. By referring to the art history literature, attempts were made to both map out directions and peaks in the study of their activities, and to present the problems pertaining to the main topic of this paper. The exemplification of the progress made in regards to style and motif, by the series of works created in these workshops at the time, only reinforces the notion that Andrijić and Petrović families were some of the very best in terms of stonemason skills when compared with the local masters of the time. Furthermore, it puts them ahead of others in terms of acquiring classical motifs in renaissance Dubrovnik.

Key words: *construction and stonemason workshops; Andrijić family; Petrović family; Dubrovnik; classical motifs; renaissance.*

7. Prilozi

7.1. Kronologija

Kronološkim pregledom bitnih događaja i poduzimanja majstora iz obitelji Andrijića i Petrovića olakšava se uvid u tijek arhivski potvrđenog rada. Na ovom mjestu navode se i ostvarenja koja su izostavljena u opsežnijem pisanju o radionicama, ali ni ovdje neće biti izneseni svi zapisi, poput manje bitnih isplata i spomena majstora. Kao granične godine uzete su one koje imaju simboličku vrijednost: prva povezuje Korčulu i Dubrovnik, a posljednja označuje završetak jednog od najvrjednijih zdanja proizašlih iz te veze. Mjesto rada navodi se samo ako nije u Dubrovniku.

- srpanj 1472. Marko Andrijić ženi Stanulu, kćerku Marula Orlančića iz Dubrovnika.
- 1474. Marko se u siječnju obvezao Ivanu Ranjini izraditi kameni umivaonik i ormar prema svom nacrtu. U travnju kleše dijelove za gradski most na Pilama, a u lipnju ugovara pilastar i stupac te luk s pripadajućim vijencem i impostima kapele sv. Vicka u dominikanskoj crkvi, prema nacrtu Bartolomeusa Grazianusa. Te godine radi i za Mlečanina Vettora Salvadega.
- 1475. Marko izrađuje stubište s ogradom za Knežev dvor. U studenom ugovara izradu vanjskih vrata od Ponte.
- 1476. Marko sudjeluje pri izradi arhitektonskog ukrasa na palači Stjepana Gradića. U ožujku ugovara izradu 60 stupova odrine za Marina J. Gradića.
- travanj 1477. Marko s bratom Blažom Andrijićem izrađuje arhitektonski ukras na palači Junija P. Sorkočevića.

- travanj 1478. Marko Andrijić zajedno s Nikolom Markovićem ugovara izradu arhitektonskog ukrasa na palači Valenta de Valentisa u Mantovi.
- 13. II. 1481. Marko Andrijić ugovara završetak zvonika Korčulanske katedrale.
- 29. II. 1485. Marko imenovan protomagistrom općinskih radova u Korčuli.
- 22. VIII. 1486. Marko ugovara izradu ciborija glavnog oltara Korčulanske katedrale.
- kraj 1486. Leonard Petrović ugovara izradu prozora i vrata kuće Nika B. Miličića na Koločepu.
- siječanj 1487. Jerko Andrijić i Marko Kršulović ugovaraju bifore, ormare, kanale i klesance za kuću Vukše Radokovića u Provaljenoj ulici.
- 1488. Jerko Andrijić i Marko Kršulović izrađuju petnaest stupova za perivoj Iva M. Kabužića u Rijeci dubrovačkoj i u Lozici (isplaćeni 1489. g.).
- 2. VII. 1488. Leonard Petrović ugovara izradu mramornog tabernakula sa skulpturama za katedralu.
- 12. IV. 1491. Leonard Petrović i Radivoj Bogosalić ugovaraju izradu završnog dijela pročelja stare Vijećnice.
- 1492. U siječnju Marko Andrijić i brat mu Vlahuša ugovaraju kamene umivaonike za Mlečanine Giovannija Paulija i Giovannija Mulu. Za radove isporučene u Zadar, Marko je isplaćen 14. travnja. U listopadu ugovara biforu i nekoliko gotičkih prozora za Blaža Radovanova iz Zatona, a 25. tog mjeseca isplaćen je za klesane dijelove mosta na Pilama. Krajem te godine je i s Nikolom Alegrettijem (Radojkovićem) isplaćen za radove na paškoj župnoj crkvi. Vlahuša i Petar Andrijić surađuju na narudžbama.
- 1495. Leonard Petrović kleše gotičke prozore i bifore za kuću Lovra Radoja Pribisalića.
- 1496. Marko Andrijić sa zetom Markom Radovim kleše vrata i prozore za kuću Dubrovčana Jera i Iva Nenkovića.
- studeni 1496. Leonard Petrović obećao Mihi M. Buniću izraditi šest kamenica za ulje.
- 21. VIII. 1497. Leonard se obvezuje za radove u samostanu sv. Apostola.
- krajem 1497. Marko Andrijić ugovara stupce, lukove i prozore za samostan sv. Apostola.
- 1498. Leonard Petrović s Antunom i Franom Anđela Rosanovića izrađuje kamenice za ulje Šimunu A. Ranjini. Leonard izrađuje i dva stupa za katedralu.

- 29. I. 1498. Leonard Petrović se nadstojnicima javnih radova obvezao do konca ožujka isporučiti konzole.
- veljača 1498.
- 5. IV. 1498. nadstojnici javnih radova u Leonarda Petrovića naručili kamene zupce. braća Leonard i Petar Petrović potpisuju ugovor za južni portal franjevačke crkve. Ugovor je brisan 25. V. 1499. godine.
- svibanj 1498. Leonard Petrović i Bartul Radivojević ugovaraju izradu arhitektonskih dijelova za kuću Nikole F. Tudizića.
- 29. VI. 1498. Marko Andrijić ugovara isporuku kamena za lukobran Kaše u dubrovačkoj luci.
- srpanj 1498. Leonard Petrović s Bartulom Radivojevićem ugovorio izraditi tesance za pročelje kuće Đona S. Đurđevića.
- 1499. Braća Petrović izrađuju triforu i biforu na palači Petra Gundulića. U kolovozu Jerko Andrijić i Marko Kršulović klešu renesansne prozore i ostale dijelove za Petra Radaljevića u Rijeci dubrovačkoj, a Petar Petrović i Ilija Đurđević izrađuju ukrasne dijelove za palaču Sigismunda Đurđevića. U listopadu Marko Andrijić s bratom Vlahušom ugovara izradu arhitektonskog ukrasa na palači Jera Dimitrijevića, a 15. studenog 1499.g. Leonard Petrović prihvaća narudžbu za izradu dviju kapela u franjevačkoj crkvi. Krajem godine Vlahuša Andrijić s nećakom Petrom izrađuje ograde balkona i prozore s kipovima dječaka za palaču Jera Dimitrijevića.
- ožujak 1500. Marko Andrijić s bratom Vlahušom ugovara izradu gotičkog prozora s balkonom za dubrovačku palaču Jera Bunića.
- 13. V. 1500. Petar Petrović i Ilija Đurđević ugovaraju izradu vijenca kule u gradskoj luci.
- rujan 1500. Leonard Petrović obvezao se napraviti stupove i tri luka za zvonik samostana sv. Apostola.
- siječanj 1501. Marko Andrijić izrađuje stupove odrine za perivoj Nika M. Miosija na Pločama.
- travanj 1501. Vlahuša Andrijić s nećakom Petrom i Nikolom Radovanovim rečenim Maranićem ugovara radove za dubrovačku palaču Stjepana Vukčića Kosače.
- rujan 1501. Marko Andrijić ugovara kanale i umivaonik za Marina Vladojevića. Isti dan ugovara i ogradu stubišta koje vodi na najgornji kat samostana sv. Apostola, pri čemu je surađivao i s Petrom Petrovićem.
- 1501. Jerko Andrijić s Ljudevitom N. Bastićem isporučuje blokove za lukobran u dubrovačkoj luci.

- 1502. Marko Andrijić proglašava sina Petra samostalnim majstorom.
- veljača 1502. Jerko Andrijić ugovara izradu dijelova za crkvu sv. Marije od Kaštela.
- 1503. Nikola Radovanov, zvan Maranić, u kolovozu izvodi triforu za Frana Nika Đurđevića prema nacrtu Leonarda Petrovića. Prema svemu sudeći, Leonard je tada još uvijek živ, a to je njegov najkasniji spomen. Petar Andrijić u istom mjesecu ugovara velika vrata arsenala na ljetnikovcu Stijepa M. Zamanjića u Rijeci dubrovačkoj, a u studenom ugovara još neke radove za njegov ljetnikovac u Gružu. Za ljetnikovac Miha J. Albertisa u Rijeci Dubrovačkoj ugovara radove šestog dana tog mjeseca. Vlahuša i Jerko Andrijić u studenom ugovaraju klesane dijelove za ljetnikovac Jakova Lukovog u Rijeci te za Marina Radinčića.
- 1505. Petar Petrović izradio kamena sjedala na ogradi mosta pred istočnim gradskim vratima uz Revelin.
- 4. VIII. 1506. Petar Petrović obvezuje se Marinu Vasiljeviću izraditi kamene elemente za terasu kuće na Pustijerni.
- 1507. Marko Andrijić spominje se kao mrtav. Brat Blaž ugovara nastavak rada na franjevačkom zvoniku u Hvaru. Petar Petrović izrađuje veliku triforu za neku palaču.
- 31. V. 1507. Jerko Andrijić i Martin Ivanović ugovaraju kamen za Novu crkvu u Šibeniku.
- 1508. Petar Petrović radi prozore za kuću Benedikta Gundulića. U travnju se obvezao mesinskom plemiću Vitu Jakovu Molgeu isklesati krunu zdenca, a Đivu M. Gučetiću dva stupića s ukrašenim kapitelom. U svibnju s Vlahušom Radivojevićem Martinu F. Martinoviću radi kameni tabernakul za kapelu ljetnikovca u Rijeci Dubrovačkoj.
- 1512. Nikola Blažev Andrijić s Antunom Kuničićem 2. X. ugovara radove za lokrumski samostan. Krajem listopada Petar Petrović radi za mrkanskog biskupa Juraja de Santa Crucea.
- 1515. Petar Petrović u ožujku radi triforu za palaču Pavla Gučetića, a u svibnju za kancelara Republike Jerolima de Sfondratija radi 25 stupova za odrinu i kamenu klupu.
- 1. III. 1516. Petar Petrović i Vlahuša Radivojević ugovaraju glavna ulazna vrata na pročelju i dijelove dvorišta Divone. Iz ugovora Marka Pavlovića od 22. XII. 1518. g. vidi se da su oba majstora umrla i da nisu dospjeli dovršiti dvorišne arkade.
- 27. V. 1518. Jerko Andrijić ugovara isporuku blokova za lukobran i gat ribarnice.
- 1518. Josip Andrijić privremeno se nastanjuje u Dubrovniku, prima mjesečnu plaću i radionicu pod Sv. Sebastijanom.

- ožujak 1518.   Petar Petrović ugovara radove za Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu. Tri mjeseca kasnije umire.
- 23. XII. 1518.   Nikola i Josip Andrijić ugovaraju radove na Divoni.
- 1519.   Frano Jerkov Andrijić izrađuje dijelove kanala za dubrovački vodovod iz Knežice. Andrija Andrijić uzima Petra Radovljeva Ratkovića za pomoćnika da ga osam godina podučava zanatu u Dubrovniku i Korčuli.
- 1520.   Frano Jerkov Andrijić kleše renesansne prozore Marinu Radosaliću na Lopudu. Josip Andrijić sudjeluje pri popravcima Dvora i s rođakom Nikolom priprema dekorativne sastavke pročelnog trijema Divone.
- 30. IV. 1520.   Nikola i Josip Andrijić ugovaraju gornji dio dvorišta Divone.
- 1. VI. 1520.   ugovor s Korčulanima Nikolom i Andrijom Pavlovićem te Josipom Andrijićem za dobavu 100 sežanja obrađenog kamenja za gradnju crkve sv. Spasa.
- 16. VI. 1520.   Petar Andrijić obvezuje se izraditi čitavo pročelje Sv. Spasa prema vlastitom nacrtu. Za isti rad obvezala su se i njegova braća Josip i Andrija.
- lis.-pro. 1520.   ugovori Petra Andrijića za radove na Kneževu dvoru.
- veljača 1521.   Josip Andrijić ugovara okrugle prozore navrh dvorišta Divone.
- 10. IX. 1521.   ugovor Petra Andrijića o dovršetku crkve sv. Spasa prema nacrtu i modelu koji je uključivao i kupolu (nije izvedena). Osim na Spasu, radi i na Dvoru.
- 1522.   Josip Andrijić izrađuje dio ukrasa za Sv. Spas.
- 1523.   Frano Jerkov Andrijić kleše renesansne prozore Marinu Đ. Gučetiću.
Petar Andrijić kleše osam kamenica za ulje trgovcu Ivu Rajkoviću.
- travanj 1524.   Petar Andrijić isplaćen od Damjana I. Menčetića za neke klesarske radove na njegovoj kući.
- svi.-lip. 1524.   Josip Andrijić ugovara kamen za stepenice mosta u luci kod dubrovačke ribarnice; izrađuje prozore za kuću Stjepana Miloševića.
- velj. i svib. 1525.   Josip Andrijić izrađuje lukove za svodove u Kneževu dvoru.
- 2. VIII. 1526.   ustanovljen dug zbog kojega je Petar Andrijić utamničen.
- 26. V. 1528.   Petar Andrijić oslobođen iz zatvora, nastavlja gradnju Sv. Spasa.

7.2. Katalog

K/1

Sl. 1. Luneta kuće Braichi-Isusović

Luneta potječe s portala kuće Braichi-Isusović koja se pripisuje Marku Andrijiću i njegovoj radionici. Danas je smještena na pročelju kuće u Palmotićevoj 5. U luneti šiljastog luka dvije simetrično postavljene anđeoske figure pridržavaju grb obitelji Braichi i Kristov monogram sv. Bernardina. Iznad je glavica krilatog anđela, a oko njih vijore se vrpce koje će postati jednim od stalnih motiva radionice Andrijića. Nastala je vjerojatno 80-ih godina XV. stoljeća.

Lit.: Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića“ održanih 2003. i 2004. godine*, Predrag Marković i Jasenka Gudelj (ur.), Zagreb: 2008., str. 137.-148.; Isti, *Marko Andrijić i njegov doprinos dalmatinskom renesansnom graditeljstvu: doktorski rad*, Zagreb: 2012.; Nada Grujić, *Kuća u gradu: studije o dubrovačkoj stambenoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća*, Dubrovnik: Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik, 2013.

K/2

Sl. 2. Kapitel s delfinima na korčulanskom ciboriju Marka Andrijića

Sl. 3. Kapitel s delfinima pod ulaznim lukom Đurđevićeve kapele

Najraniji andrijićevski kapitel s delfinima je onaj kojeg Marko Andrijić kleše nad lijevim stupom korčulanskog ciborija. U nizu podrijetlom dvojbenih, kapitel s desne strane ulaza u Đurđevićevu kapelu, koja se izvodi oko 1503. g., predstavlja poseban atribucijski problem. Motivom delfina koji piju iz kaleža upućuje na radionicu Andrijića. Ipak, morfologija rada ne odgovara posve toj korčulanskoj radionici, ali ne upućuje sigurnije ni na kojega drugog majstora pa je teško ponuditi odlučnije odgovore.

Lit.: Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb: Matica hrvatska, 1947.; Isti, *Gotičko-renesansni slog samostana Male braće*, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Justin V. Velnić (ur.), Zagreb-Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost – Samostan Male Braće, str. 439.-462.; Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića“ održanih 2003. i 2004. godine*, Predrag Marković i Jasenka Gudelj (ur.), Zagreb: 2008., str. 137.-148.

K/3

Sl. 4. Divona

Sl. 5. Tetrafecalni kapitel na zapadnom kraju trijema Divone

Zgrada gradske carinarnice – Divone – građena je 1516.-1522. godine. Podignuta je u tzv. gotičko-renesansnom stilu, a gradnju započinju Petar Petrović i Vlahuša Radivojević. Kako majstore prije dovršetka gradnje zatječe smrt, gradnju preuzimaju i najvećim dijelom izvode majstori iz obitelji Andrijića. Na građevini se pokazuje snažnija primjena klasičnih motiva, ponajprije u primjeni kompozitnih kapitela usvojenih od toskanskih majstora, a jedinstven je tetrafecalni kapitel na zapadnom kraju trijema.

Lit.: Ljubo Karaman – Cvito Fisković, *Pri završetku razgovora o dubrovačkoj Divoni*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 12, Split: 1960., str. 180.-196.; Nada Grujić, *Antikizirajući kapiteli oko godine 1520. u Dubrovniku*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 21, Zagreb: 1997., str. 6.-21.

K/4

Sl. 6. Crkva sv. Spasa

Sl. 7. Motivi pri vrhu zapadnoga zida crkve sv. Spasa

Sl. 8. Natpisna ploča s puttima na crkvi sv. Spasa

Petar Andrijić crkvu sv. Spasa gradi od 1520. godine. Gradnja je u prvim dvjema godinama brzo napredovala, ali su se radovi poslije ipak oduljili. Crkva se uklapa u skupinu renesansnih crkava s trolisnim pročeljem. Bitna je i zbog količine na njoj izvedenih klasičnih motiva, od kojih su mnogi – među njima i motiv delfina izveden na kapitelima dovratnika glavnog portala – naslijeđeni od Marka Andrijića.

Lit. Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb: Matica hrvatska, 1947.; Milan Pelc, *Renesansa*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.; Nada Grujić, *Antikizirajući kapiteli oko godine 1520. u Dubrovniku*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 21*, Zagreb: 1997., str. 6.-21.

Sl. 9. Južni portal crkve sv. Frane u Dubrovniku

Braća Leonard i Petar Petrović obvezali su se izvesti franjevački portal 1498. godine. Portal je još uvijek bitno prožet kasnogotičkim shvaćanjima, što treba tumačiti i bitnijom ulogom naručitelja. Leonard je vjerojatno bio zadužen za figuralne stavke, a Petar za dekorativne elemente. Motivika odražava utjecaje Petra Martinova iz Milana i Jurja Dalmatinca, a skulpture pripadaju vrhovima lokalnoga stvaralaštva.

Lit.: Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb: Matica hrvatska, 1947.; Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.

Sl. 10. Glavni portal crkve sv. Marije na Dančama

Pretpostavlja se da su reljefi Bogorodice s Djetetom i dvaju anđela koji ih adoriraju izvorno stajali na nekom od unutarnjih oltara crkve te su naknadno premješteni u lunetu glavnog portala. Izvodi ih Leonard Petrović prema reljefu Nikole Firentinca iz Orebića te se datiraju nakon 1482. godine. Uz portal su braća Petrovići izveli i škropionicu. Za pilastrice škropionice pretpostavlja se da su mogli biti u sastavu triptiha s kojega su preuzeti i reljefi u luneti. Na bočnom portalu crkve izveden je cjelovit prikaz Bogorodice sa Sinom koji se također pripisuje Leonardu, ali kvalitetom zaostaje za onim na luneti glavnog portala.

Lit.: Igor Fisković, *Arhitektura i skulptura crkve Gospe od Milosti na Dančama*, u: *Crkva i samostan sv. Marije na Dančama*, Luko Paljetak i Ivana Burđelez (ur.), Dubrovnik: Samostan sestara milosrdnica Gospa od Danača, 2010., str. 62-91.; Isti, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.

Sl. 11. Tabernakul iz lapidarija Gradskog muzeja u Dubrovniku

Vjerojatno potječe iz porušene dubrovačke stolnice te je izvorno bio dio veće cjeline, nastale oko 1490. godine. Zbog primjene geometrijske perspektive dugo je bio zagonetna pojava, a u novije vrijeme Igor Fisković pripisao ga je Leonardu Petroviću. Jedinstvena je i ikonografija svetohraništa s likovima sv. Jeronima i sv. Onufrija, a u cjelini odaje doticaje s umjetnošću Nikole Firentinca. Tipski mu je srodan onaj u župnoj crkvi na Koločepu, koji bi usto mogao govoriti o izvornom izgledu dubrovačkog.

Lit.: Ivan Matejčić, *Prilog stilskoj i ikonografskoj identifikaciji kamenog svetohraništa iz Dubrovnika*, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika*, Igor Fisković (ur.), Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1991., str. 141.-144.; Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.

Sl. 12. Luneta crkvice sv. Luke

Na nadvratniku je isklesana godina 1786., ali se vjerojatno radi o nepažnji ili nepismenosti klesara pa je luneta datirana u godinu 1486. te je pripisana radionici Petrovića. Cjelinu zbog šiljastog luka i manira u predstavljanju likova snažnije obilježava gotičko shvaćanje.

Lit.: Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.

Sl. 13. Luneta vanjskog portala samostana sv. Apostola

Sl. 14. Luneta unutarnjeg portala samostana sv. Apostola

Leonard Petrović godine 1497. obvezao se izraditi okvire dvaju ulaza u samostan. Na vanjskom portalu u polukružnoj luneti predočeno je pet likova snažnijeg realizma u odnosu na trinaesticu likova lunete unutarnjeg portala, koji bi se mogao vezati i uz Leonardova brata Petra ili uz njegov veći udio u izradi.

Lit.: Dubravka Beritić, *Reljef Leonarda Petrovića u Dubrovniku*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13*, Split: 1961., str. 216.-226.; Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.

Sl. 15. Luneta Navještenja iz benediktinske crkve na Lokrumu

Lokrumska luneta Navještenja jedna je u nizu polukružnih luneta s istim prikazom, a sve ih povezuju osobitosti klesanja koje upućuju na radionicu braće Petrovića. Neke od zajedničkih karakteristika su probijanje okvira i ukošena donja stijenska. Držanje likova također upućuje na druge radove pripisane radionici Petrovića.

Lit.: Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.

Sl. 16. Reljef Snage s pročelja stare Vijećnice

Reljefni lik Snage izvorno je stajao iznad jedne od monofora stare Vijećnice i dio je radova za koje se Leonard Petrović s Radivojem Bogosalićem obvezao u travnju 1491. godine. Rađen je prema uzoru na jednu od grafika iz E-serije *Tarrochi di Mantegna* i očituje Leonardovu vještinu klesanja pri oslanjanju na radove naprednijih majstora.

Lit.: Stanko Kokole, *A Relief of Fortitude and the Tarocchi of Mantegna*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22, Split: 1992., str. 21.-30.; Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.

Sl. 17. Skulpture grbonoša iz Gučetićeva ljetnikovca u Trstenom

Skulpture dvaju grbonoša izvorno vjerojatno pripadahu nekoj od triju Đurđevićevih kapela u crkvi i kapitulu samostana Male braće. Između ostalog, povezuje ih impostacija, blago neprirodna vitkost, modelacija lica i kose te kruto oblikovanje šaka. Naglašen je i grafizam nabora draperije pa sve to upućuje na zajedničkog tvorca, vjerojatno Leonarda Petrovića.

Lit.: Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb: Matica hrvatska, 1947.; Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.

Sl. 18. Kip svetice (sv. Marije) s pročelja samostana sv. Marije od Kaštela

Monumentalni kip okrunjene svetice u niši nad vanjskim ulazom samostana pripada skupini najvećih u gradu, a Igor Fisković pripisao ga je Leonardu Petroviću. Osrednje je izvedbe, lik svetice je postavljen strogo frontalno i gotovo je potpuno izgubljen pod naborima još gotički razastrte draperije. Stavom i osobitostima izvedbe upućuje i na neke druge Leonardove radove.

Lit.: Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.

K/14

Sl. 19. Reljefni medaljon s Kristovom glavom u sredini svoda Đurđevićeve kapele

Sl. 20. *Putto-telamon* na konzoli svoda Đurđevićeve kapele

Putti koji u funkciji *telamona* podržavaju rebra svoda Đurđevićeve kapele očito se ugledaju na one ranije u izvedbi Petra Martinova iz Milana pod trijemom Kneževa dvora. Osim motivske istovjetnosti, blizak je i način izvedbe i oštro klesanje linije posred trbuha. Zajedno s reljefom Kristove glave u medaljonu koji kao ključni kamen stoji u središtu kapele upućuju na osobitosti rada Leonarda Petrovića, ali pitanje autorstva ove kapele još uvijek nije razriješeno.

Lit.: Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb: Matica hrvatska, 1947.; Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.

8. Izvori ilustracija:

- Sl. 1.** Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, nav. dj., str. 145.
- Sl. 2.** Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, nav. dj., str. 141.
- Sl. 3.** Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, nav. dj., str. 141.
- Sl. 4. Foto:** Predrag Marković
- Sl. 5. Foto:** Beat Čolak
- Sl. 6.** Predrag Marković, *Arhitektura renesanse...*, nav. dj., str. 104.
- Sl. 7. Foto:** Beat Čolak
- Sl. 8. Foto:** Beat Čolak
- Sl. 9. Foto:** Beat Čolak
- Sl. 10.** Igor Fisković, *Arhitektura i skulptura...*, nav. dj., str. 64.
- Sl. 11.** Ivan Matejčić, *Prilog stilskoj...*, nav. dj., str. 143.
- Sl. 12. Foto:** Beat Čolak
- Sl. 13.** Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 177.
- Sl. 14.** Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 178.
- Sl. 15.** Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 183.
- Sl. 16.** Stanko Kokole, *A Relief...*, nav. dj., str. 23.
- Sl. 17.** Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 169.
- Sl. 18.** Igor Fisković, *Dubrovački kipari...*, nav. dj., str. 181.
- Sl. 19. Foto:** Beat Čolak
- Sl. 20. Foto:** Beat Čolak

9. LITERATURA:

1. Joško Belamarić, *Ciborij Marka Andrijića – prijedlog izvornog oblika*, u: *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split: Književni krug, 2001., str. 365.-374.
2. Dubravka Beritić, *Reljef Leonarda Petrovića u Dubrovniku*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13*, Split: 1961., str. 216.-226.
3. Lukša Beritić, *Dubrovački graditelj Paskoje Milićević*, u: *Izdanje Konzervatorskog zavoda Dalmacije u Splitu 4*, Split: 1948., str. 3.-16.
4. Lukša Beritić, *Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10*, Split: 1956., str. 15.-83.
5. Lukša Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, Zagreb: JAZU, 1955.
6. Vladislav Brusić, *Zvonik franjevačke crkve sv. Marije od Milosti u Hvaru*, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. L., Split: 1932., str. 390.-393.
7. Neven Budak, *Povijesni okvir*, u: *Hrvatska renesansa – katalog izložbe*, Miljenko Jurković i Alain Erlande-Brandenburg (ur.), Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2004., str. 23.-45.
8. Ana Deanović, *Juraj Matejev Dalmatinac graditelj utvrda*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti - Juraj Matejev Dalmatinac 3-6*, Zagreb: 1979.-1982., str. 101.-107.
9. Davor Domančić, *Reljef Nikole Firentinca u Hvaru*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12*, Split: 1960., str. 172.-179.
10. *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 1*, Žarko Domljan (gl. ur.), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1995.
11. *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 2*, Žarko Domljan (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1996.
12. *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1*, Andre Mohorovčić (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1959.
13. *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3*, Andre Mohorovčić (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1964.
14. Cvito Fisković, *Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV-XVI stoljeća u Dubrovniku*, Split: Izdanje konzervatorskog zavoda u Splitu 3, 1947.

15. Cvito Fisković, *Bilješke o paškim spomenicima*, u: *Ljetopis JAZU* 57, Zagreb: 1953., str. 51.-66.
16. Cvito Fisković, *Gotičko-renesansni slog samostana Male braće*, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Justin V. Velnić (ur.), Zagreb-Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost – Samostan Male Braće, str. 439.-462.
17. Cvito Fisković, *Korčulanska katedrala*, Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare, 1939.
18. Cvito Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu)*, Split: Historijski institut JAZU u Dubrovniku, 1966.
19. Cvito Fisković, *Lokrumski spomenici*, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, god. XI., br. 1.-2., Zagreb: 1963., str. 47.-65.
20. Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb: Matica hrvatska, 1947.
21. Cvito Fisković, *Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima*, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. LII., Split: 1950., str. 188.-218.
22. Cvito Fisković, *O umjetničkim spomenicima grada Kotora*, u: *Spomenik SAN*, knj. CIII, Beograd: 1953., str. 71.-101.
23. Cvito Fisković, *O vremenu u i jedinstvenosti gradnje dubrovačke Divone*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 7, Split: 1953., str. 33.-57.
24. Cvito Fisković, *Pojava renesanse u Dubrovniku u djelu Petra Martinova iz Milana*, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika*, Igor Fisković (ur.), Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1991., str. 99.-104.
25. Cvito Fisković, *Pri kraju razgovora o dubrovačkoj Divoni*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 1, Split: 1959., str. 106.-117.
26. Cvito Fisković, *Sorkočevićev ljetnikovac u Lapadu*, u: *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU* 1-2, Split: 1953., str. 3.-10.
27. Igor Fisković, *Arhitektura i skulptura crkve Gospe od Milosti na Dančama*, u: *Crkva i samostan sv. Marije na Dančama*, Luko Paljetak i Ivana Burđelez (ur.), Dubrovnik: Samostan sestara milosrdnica Gospa od Danača, 2010., str. 62-91.
28. Igor Fisković, *Dodatak dubrovačkom opusu Petra Martinova iz Milana*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 46, Zagreb: 2003., str. 29.-48.
29. Igor Fisković, *Dominikanski spomenici starijeg doba u jadranskoj Hrvatskoj*, u: *Dominikanci u Hrvatskoj: Galerija Klovićevi dvori, 20. prosinca 2007.-30. ožujka 2008.: katalog izložbe*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2011., str. 53.-118.

30. Igor Fisković, *Dubrovačka skulptura u sklopu hrvatske baštine*, u: *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost 1*, Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 1992., str. 99.-122.
31. Igor Fisković, *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 165.-198.
32. Igor Fisković, *Dubrovnik u mijenama stila 15. stoljeća na Jadranu*, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika*, Igor Fisković (ur.), Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1991., str. 23.-30.
33. Igor Fisković, *Dva priloga spomeničkoj baštini Male braće u Dubrovniku*, u: Josip Sopta (ur.), *Između povijesti i teologije: zbornik radova u čast Atanazija Matanića u povodu 80. obljetnice života i 50. obljetnice znanstvenoga rada*, Zadar: Franjevački provincijalat, 2002., str. 169.-190.
34. Igor Fisković, *Kameni likovi svetoga Vlaha u Dubrovniku*, u: *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost 5*, Dubrovnik: 1994., str. 94.-112.
35. Igor Fisković, *Kipar Beltrand Gallicus u Dubrovniku – sudionik 'posvećenja grada' oko 1520.*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti 37*, Zagreb: 1996., str. 49.-63.
36. Igor Fisković, *Kiparstvo*, u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće: urbanizam, arhitektura, skulptura, slikarstvo, iluminirani rukopisi, zlatarstvo*, Zagreb: Muzej MTM, 1987., str. 125.-136.
37. Igor Fisković, *Likovna kultura kamenoga Grada u dum Marinovo doba*, u: *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost 3*, Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 2011., str. 13.-29.
38. Igor Fisković, *O umjetničkoj baštini franjevac na dubrovačkome području*, u: *Mogućnosti: književnost, umjetnost, kulturni problemi 4-6*, Split: 1998., str. 247.-275.
39. Igor Fisković, *O unutrašnjem uređenju samostanskih crkava na istočnoj obali Jadrana*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 39*, Split: 2005., str. 227.-267.
40. Igor Fisković, *Reljef renesansnog portala u Cavtatu*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti 50*, Zagreb: 2007., str. 95.-104.
41. Igor Fisković, *Renesansno kiparstvo*, u: *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, Igor Fisković (ur.), Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1997., str. 155.-219.

42. Igor Fisković, *Srednjovjekovna skulptura u samostanu Male braće*, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Justin V. Velnić (ur.), Zagreb-Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost – Samostan Male Braće, str. 465.-495.
43. Vinko Foretić, *Dva ugovora klesara Marka Andrijića iz Korčule*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti i arheologiju 2*, Zagreb: 1957., str. 165.-170.
44. Vinko Foretić, *Podrijetlo porodice korčulanskih kamenara Andrijića*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti i arheologiju 3*, Zagreb: 1960., str. 33.-35.
45. Jasenka Gudelj, *Zborna crkva sv. Marije Snježne u Cresu*, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića“ održanih 2003. i 2004. godine*, Predrag Marković i Jasenka Gudelj (ur.), Zagreb: 2008., str. 149.-166.
46. Nada Grujić, *Antikizirajući kapiteli oko godine 1520. u Dubrovniku*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 21*, Zagreb: 1997., str. 6.-21.
47. Nada Grujić, *Gotičko-renesansna arhitektura Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću*, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Sanja Cvetnić i dr. (ur.), Zagreb: IPU i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 235.-254.
48. Nada Grujić, *Kuća u gradu: studije o dubrovačkoj stambenoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća*, Dubrovnik: Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik, 2013.
49. Nada Grujić, *Zidni umivaonici XV. i XVI. st. u stambenoj arhitekturi dubrovačkog područja*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 23*, Zagreb: 1999., str. 63.-82.
50. Emil Hilje, *Djelatnost korčulanskih majstora u zadarskoj regiji*, u: *Godišnjak grada Korčule 3*, Korčula: Gradski muzej Korčula, 1998., str. 115.-120.
51. Emil Hilje, *Marko Andrijić u Pagu*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 28*, Split: 1989., str. 109.-118.
52. Janez Höfler, *Michelozzo di Bartolomeo i njegov krug u Dubrovniku*, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika*, Igor Fisković (ur.), Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1991., str. 105.-113.
53. *Hrvatski biografski leksikon 1*, Nikica Kolumbić (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1983.
54. Ljubo Karaman – Cvito Fisković, *Pri završetku razgovora o dubrovačkoj Divoni*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12*, Split: 1960., str. 180.-196.

55. Ljubo Karaman, *O vremenu gradnje Divone u Dubrovniku*, u: *Historijski zbornik 1-4*, Zagreb: 1951., str. 165.-172.
56. Ljubo Karaman, *Osvrt na novije publikacije i tvrdnje iz područja historije umjetnosti u Dalmaciji*, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti i arheologiju 1*, Split: 1954., str. 15.-46.
57. Ljubo Karaman, *Pregled umjetnosti u Dalmaciji (od doseljenja Hrvata do pada Mletaka)*, Zagreb: Matica hrvatska, 1952.
58. Ljubo Karaman, *Umjetnost u Dalmaciji: XV. i XVI. vijek*, Zagreb: Matica hrvatska, 1933.
59. Frano Kesterčanek, *Nekoliko podataka o renesansnoj palači Skočibuha-Bizzaro u Dubrovniku*, u: *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, god. IV.-V., Dubrovnik: 1956., str. 235.-243.
60. Stanko Kokole, *A Relief of Fortitude and the Tarocchi of Mantegna*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 22*, Split: 1992., str. 21.-30.
61. Predrag Marković, *Arhitektura renesanse u Hrvatskoj*, u: *Hrvatska renesansa – katalog izložbe*, Miljenko Jurković i Alain Erlande-Brandenburg (ur.), Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2004., str. 71.-109.
62. Predrag Marković, *Katedrala sv. Jakova u Šibeniku – prvih 105 godina*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
63. Predrag Marković, *'Malipierova partija' i izgradnja svetišta šibenske katedrale (1461.-1473.) – počeci renesanse u arhitekturi Dalmacije*, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića“ održanih 2003. i 2004. godine*, Predrag Marković i Jasenka Gudelj (ur.), Zagreb: 2008., str. 99.-122.
64. Predrag Marković, *The Artists of Michelozzo's Circle in Dubrovnik and the Reflections of their Activity in Dalmatia*, u: *Historia artis magistra: amicorum discipulorumque munuscula Johanni Hoefler septuagenario dicata*, Ljubljana: 2012., str. 221.-230.
65. Ivan Matejčić, *Prilog stilskoj i ikonografskoj identifikaciji kamenog svetohraništa iz Dubrovnika*, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća: znanstveni skup uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika*, Igor Fisković (ur.), Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1991., str. 141.-144.
66. Goran Nikšić, *Andrijići u Dubrovniku*, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića“ održanih*

2003. i 2004. godine, Predrag Marković i Jasenka Gudelj (ur.), Zagreb: 2008., str. 137.-148.
67. Goran Nikšić, *Marko Andrijić i njegov doprinos dalmatinskom renesansnom graditeljstvu: doktorski rad*, Zagreb: 2012.
68. Goran Nikšić, *Marko Andrijić u Korčuli i Hvaru*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37, Split: 1997.-1998., str. 191.-228.
69. Milan Pelc, *Renesansa*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
70. Milan Pelc, *Renesansa*, u: *Hrvatska umjetnost: povijest i spomenici*, Milan Pelc (gl. ur.), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Školska knjiga, 2010., str. 197.-247.
71. Kruno Prijatelj, *Bokanićeva radionica u Trogiru*, u: *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* 1, Dubrovnik: 1952., str. 269.-277.
72. Milan Rešetar, *Dubrovačka „Vijećnica“*, u: *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu*, sv. XV., Split: 1928., str. 43.-48.
73. Alenka Sabljak i Pavuša Vežić, *Obnova kuće Nassis u Zadru*, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 4-5, Zagreb: 1978.-1979., str. 155.-183.
74. Samo Štefanac, *Marginalije uz Andrijićevu radionicu: problem izvora kapitela s delfinima*, u: *Godišnjak grada Korčule* 3, Korčula: Gradski muzej Korčula, 1998., str. 191.-199.
75. Justin V. Velnić, *Samostan Male braće u Dubrovniku – povijesni prikaz života i djelatnosti*, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Justin V. Velnić (ur.), Zagreb-Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost – Samostan Male Braće, str. 95.-184.